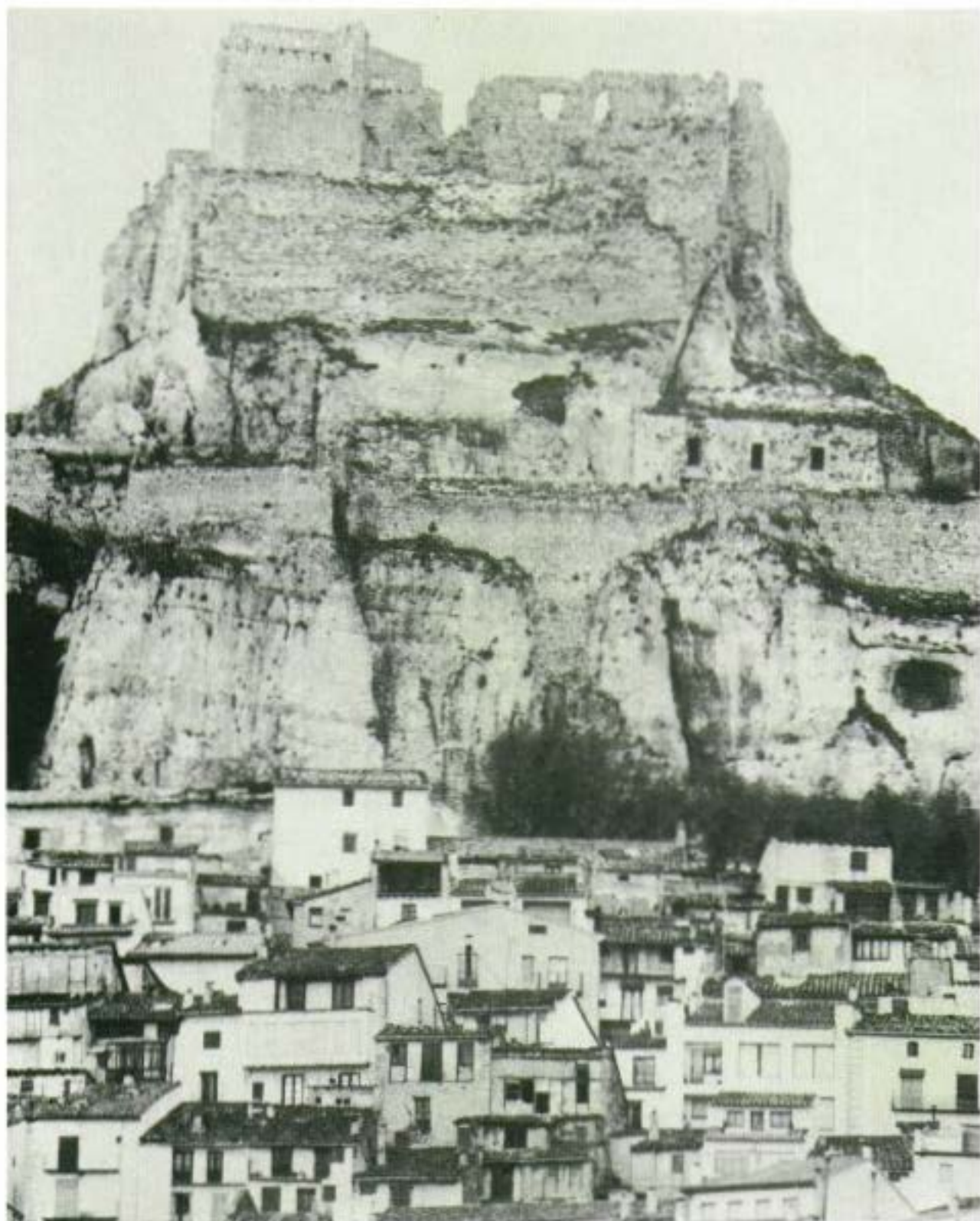

XV!

ANY V n° 17 Hivern 1991

REVISTA COMARCAL
DELS PORTS

Ajuda 225,- pts.

MORELLA

SUMARI

EDITORIAL	3
MONOGRÀFIC	
– MORELLA. Geografia	4
– Geologia de Morella	7
– Apunts d'història	9
– L'agricultura i ramaderia en Morella ...	13
– Les festes a Morella	14
– Gastronomia. Els quïnats de Morella (1)	15
– Dos itineraris pel terme de Morella	16
– Les perspectives de futur	17
LA BÚSTIA	18
COMARCA	
– El dret a la salut: Programa A.M.A.S. .	21
RECUPEREM EL NOSTRE PATRIMONI	
– D'ençà del quinquenni	22
– Proposta d'actuació cultural	23
PUBLICACIONS	
– Pilar Alfonso, col·laboradora d'Au!, guanya el Concurs de Contes Alambor	24
– Notícia de dos poetes	24
ORELLA ESCRIVANA	
– Una demostració de força	25
OPINIÓ	
– Del 500 Aniversari o de la misèria dels pobles	26
– Carta oberta a tots els que participaran a la propera campanya electoral	27
REFRANYS	27
ECOLOGIA	
– En la querrela criminal contra ENDESA per delictes ecològics	30
LA COMICO-LIRICA	31

CORRESPONDÈNCIA I
COL·LABORACIONS
A L'APARTAT DE
CORREUS 18 DE
12300 MORELLA

Subscripció anual: 1.000 pts.
D.L.: B-20.504-87

Equip de redacció: Carme Segura (Cinetorres), Narcisa Rambla (El Forcall), Ramon Bel i Bartomeu Messeguer (Herbers), Josep Maria Zapater (La Mata), José Bordàs -esports-, Ernest Querol, Jesús Sangüesa (Morella), Emili Vinaixa (Portell), Manuel Clemente, Quico Blasco (Sorita), Josep Manuel Falcó (Vilafranca).

Portada: Julio Carbó.

Fotografia: Grup de Fotografia de Morella i Salvador Rabaza.

Dibuixant: Jesús Ortí.

Col·laboradors: Tots els que vulgueu escriure.

Correcció lingüística: Josefina Borràs, Ernest Querol.

Administració i gestió: Carles Ripollés, Rafael Prats.

Distribució: Joan Carles Marçobal, Jesús Sangüesa.

EDITE:

ASSOCIACIÓ
CULTURAL I CNL
DELS
PORTS

NIF: G-12.080.636

IMPRIMEIX:

Jordi
DASSOY
Societat Cooperativa La Barroca

EDITORIAL

Ecologia?

Des de fa un temps, el tema de l'ecologia s'ha posat de moda. Això és preocupant. I és preocupant per dos motius: un perquè les modes sempre passen i dos perquè la degradació d'aquesta terra és ja en molts aspectes irreversible.

La premsa de tot tipus i ideologia recull diàriament notícies –quasi sempre alarmants– comentant el nivell d'abandó a que està sotmès el nostre planeta. Quasi tots pareixen posar-se d'acord sobre la gravetat del problema, però és ahí on comença realment el problema: trobar uns punts comuns perquè els països es posen a treballar per aturar una possible catàstrofe mundial.

Tenint açò present, volem recordar des d'aquesta editorial la conferència mundial que sobre l'ecologia i les energies va tindre lloc el passat novembre a Ginebra. Allí es van fer saber moltes dades per conèixer com està ara el planeta i com pot quedar si no existeix un canvi radical per part dels dirigents polítics actuals. Així, els sis anys últims han estat els més calorosos dels darrers cent anys (qui no recorde les nevades d'abans a la comarca?), la temperatura està pujant de l'ordre de mig a un grau per any i, per tant, les enormes plaques de gel dels pols es desfan i l'aigua del mar comença a créixer de vint a vint-i-cinc centímetres, pel que ja es parla de la pròxima desaparició d'illes que quedaran cobertes per l'aigua del mar. Les espècies animals i vegetals estan constantment amenaçades a desaparèixer, i cal dir que cada dos anys desapareix una espècie animal. Bé, totes aquestes dades i moltes altres més, són donades per especialistes d'aquests temes, però després d'escoltar-los què és el què passa? Passe que entre el joc dels polítics i economistes, i aleshores ja no es medeixen les coses per les espècies a extingir o la quantitat de bosc destrossat, sinó pels diners i el benefici que hi ha en joc si se porte un tipus determinat de política energètica. Així, mentre els científics i ecologistes demanen la immediata reducció del CO2 en un 60 % i la instal·lació d'energies alternatives, els polítics ofereixen reduccions pel 1993 de l'ordre de l'1 % al 2 %. La diferència és notable i acusadora, perquè, per altra banda, els polítics –sobretot als països desenvolupats– volen posar la situació entre l'espasa i la paret oferint entre el CO2 i les nuclears, quan en realitat no es tracte d'elegir entre dos tipus d'energies altament contaminants i perilloses, sinó que es tracte de SALVAR el planeta de la degradació, i això implique buscar energies alternatives i no contaminants, energies que ja existeixen, però que, per estratègies polítiques, no interessen. No és, doncs, d'estranyar que mentre els científics i polítics estaven reunits a Ginebra, els manifestants portaven pancartes i eslogans acusant d'assassins els líders polítics mundials.

Cal plantejar-se ara com les generacions futures recordaran els polítics i governants actuals. Per pensar açò podem cavil·lar com ara recordem a polítics i èpoques històriques en les quals els governants han dut a la ruïna i a la destrucció al seu propi país i a part del món; èpoques en què les nefastes gestions polítiques enfonsaven els pobles en guerres i anys de patiments. I totes aquestes èpoques van lligades a personatges sense escrúpols, personatges maleïts ara per la pròpia història. Com quedaran, doncs, els governs actuals si permeten el que està passant?: contaminació ambiental, destrucció de mars i rius, catàstrofes radioactives, desertització...

Cal preguntar-se si existeix una clara voluntat política per intentar parar el que ja pareix als ulls de molts científics imparables: la destrucció sistemàtica del planeta. Contestar-se a aquesta pregunta és, segons es mire, enfonsar-se un poc més en el desengany. Així, els Estats Units (que ens vol salvar de tot i tots!) no fa moltes concessions en política energètica. Els països rics no volen perdre el tren del progrés i no es decideixen tampoc a prendre mesures clares i contundents, i els països pobres –amb raó– no volen gastar-se més dòlars i acusen els països rics que són els que més gasten i malgasten energia. Per exemple a Espanya les xifres parlen d'un 200 % de despesa superflua d'energia.

I per parlar de la nostra península, el 32 congrés del PSOE pren mesures per aturar la contaminació, però no n'ix una definició clara sobre la política energètica. Curiosament el govern espanyol és un dels més decidits i avançats per demanar l'Antàrtida com a parc natural mundial, però per altra banda permet i, en certa mesura, potencia la contaminació dins del seu país: centrals tèrmiques, més de 100.000 productes químics contaminants...

Però si la situació mundial és ben greu i a llocs castastròfica i irreversible, no menys preocupant és el que patim a la nostra comarca per la contaminació de la Tèrmica. I també ací la part dels polítics i governants quede entredita perquè, a banda de la mesura jurídica, no han pres cap decisió puntual i satisfactòria per posar fi a tan descarat abús de l'empresa ENDESA. Per un altre cantó, la indefinició –pot ser voluntària– i la doble moral dels nostres polítics ens té amb l'ai! al cor a si aquesta terra, ja tan maltractada, serveix o no per instal·lar un cementiri nuclear.

Cal, doncs, pensar, després d'haver repassat el negre present i futur que tenim i deixarem, que la responsabilitat d'aquesta desfeta és certament de tots, però que, com a totes les coses, hi ha graus de responsabilitat i és ben cert que qui més en té és qui més poder té (polítics, administració, governants, empreses...) i l'use per al seu propi benefici.

MONOGRÀFIC

MORELLA

Geografia

MORELLA és la capital històrica de la comarca dels Ports, situada en la confluència de Catalunya, l'Aragó i el País Valencià. El nom de la comarca ve dels *Termes Generals i Ports del Castell de Morella*. En canvi, segur que us han dit o heu llegit moltes –massa– vegades que Morella és la capital del "Maestrazgo". L'origen del nom és del segle passat, de les guerres carlines. S'aplicà a una extensa zona el nom de "Maestrazgo", encara que, en puritat, només li correspon a una part (el *Maestrat* autèntic). Per solucionar la descoordinació entre les Capitania General d'Aragó, Catalunya i València, ampliaren aquesta última amb les terres al sud de l'Ebre de Catalunya, i algunes de l'Aragó (1847) creant la *Comandancia General del Maestrazgo*, amb capital a Morella. Aquesta divisió militar –la civil no s'alterà– intentà facilitar les operacions militars, però perpetuà aquest nom. A més, les constants contradiccions entre les jurisdiccions civil i militar provocaren que el 1871 se suprimís eixa distribució. Cal remarcar la *provisionalitat* d'aquesta divisió militar. Si li afegim, actualment, l'existència de la *Mancomunidad Turística del Maestrazgo*, que és l'organisme encarregat de la promoció turística, comprendrem millor perquè un nom que només és "correcte" per referir-nos al segle passat perdura avui.

EL TERME DE MORELLA té 3877 km², comptant els municipis agregats a finals dels 70, repartits en les 12 *denes* en les que es divideix tradicionalment (Primera i segona del Riu, la Vespa, els Llivis, el Muixacre, el Coll i el Moll, la Roca, la Font d'en Torres, Morella la Vella, els Castellons, Herbeset i la Pobleta), a les quals s'han afegit els termes de Xiva i Hortells. Morella està a la confluència de les Serralades Catalanes i el Sistema Ibèric, a una certa altura. Les parts més baixes del terme estan a uns 700 metres d'alçada i destaquen uns quants cims de quasi

Realitzat per Alicia Carceller, Joan Juan, Julià Pastor, Ernest Querol, Xavier Querol, Carles Ripollés i Jesús Sangüesa

1.300 metres (el Muixacre, el Carrascal, el Tossal Gros, el Regatxolet, etc.). El riu principal del terme (i de la comarca) és el Bergantes, on van a parar la resta de rius. El Bergantes és afluent del Guadalopec, que ho és de l'Ebre. Està orientat a l'inrevés que la resta del País Valencià, cap a l'interior. A la part més oriental del terme naixen rius que van

directament a la Mediterrània (el Cervol o el riu de la Sénia, p. ex.). El terme és ric en fonts pel proveïment d'aigua. A nivell climàtic, essentem que la situació de transició entre la vessant mediterrània i la de l'Ebre, li dona un clima també de transició, més continental que mediterrani, amb hiverns llargs (tres mesos de veritable hivern, amb gelades

abundants i uns quants dies de neu) i abundants tempestes a l'estiu. El vent dominant és el cerç (del nord-oest), és a dir, procedent de la tèrmica d'Andorra, que amb les seues emissions mortals és la causant de la deforestació del terme.

L'EMIGRACIÓ I EL DESPOBLAMENT

Morella, que va arribar a ser la segona ciutat del País immediatament després de València, ha caigut en una crisi demogràfica des que començà el segle, bàsicament provocada per la inadaptació a la revolució industrial a principis de segle amb el tancament de la Fàbrica de Giner, amb la sotragada de la Guerra Civil i sobretot -quasi més important psicològicament que numèricament- amb el "desarrollismo" dels anys 50 i 60 que provoca una molt forta emigració. El resultat és l'actual població: 2.995 habitants a finals del 1990. És a dir, s'ha trencat la barrera psicològica dels 3.000 habitants, que s'havia considerat durant els darrers 20 anys com a límit. (Vegeu la gràfica de la població). En tot cas, el fet més preocupant és que no pare de baixar. Necessite un punt d'equilibri, que Morella no ha trobat encara.

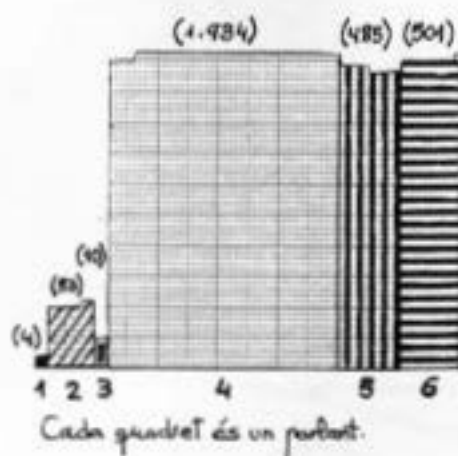
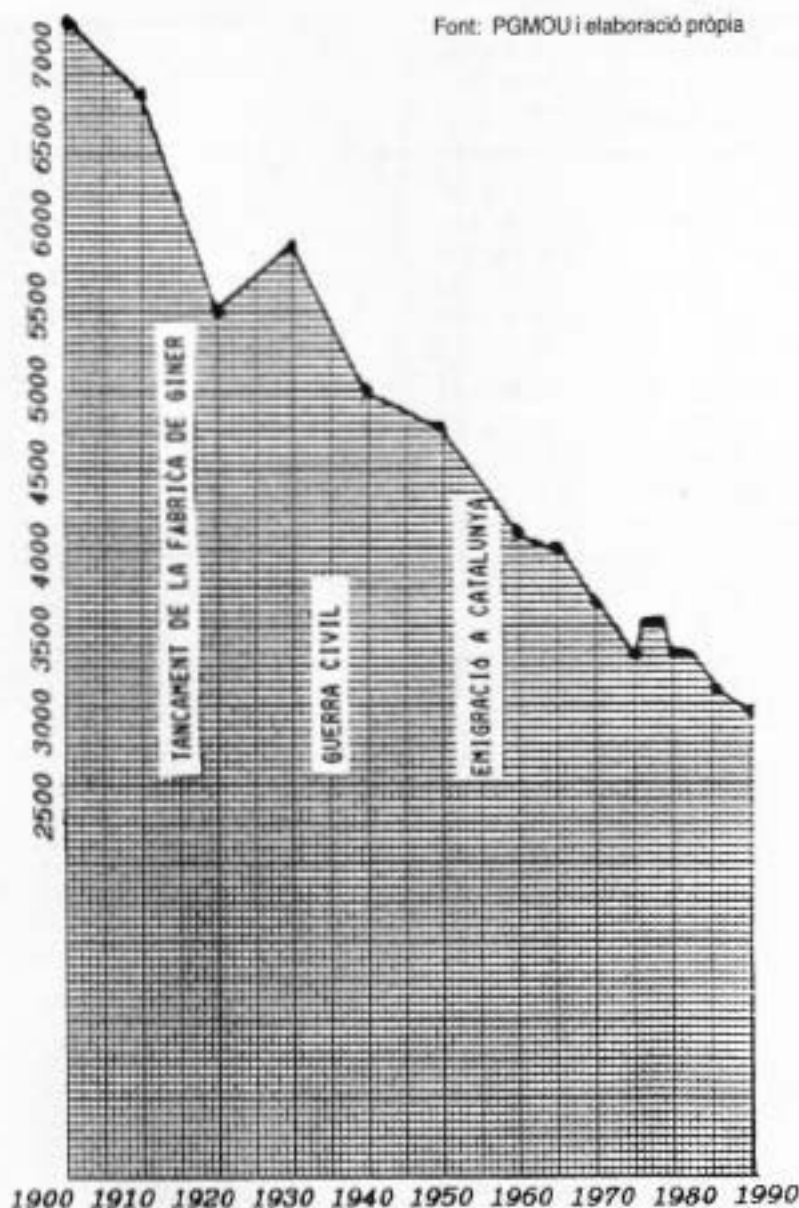
EL SEGLE XX comence amb un dels valors més alts de la història (7.335 habs.), Gràfica 1. El primer sotrac (el més fort) és el tancament de la fàbrica de Giner, que produeix una forta emigració a Catalunya, principalment cap a les fàbriques tèxtils del Vallès. Recordem que, malgrat ja estar fundades, les Colònies de Morellans Absents (la de Catalunya, escissió de l'altra, és de 1.904) passen els seus moments d'apogeu. El segon cop, la Guerra Civil, amb un descens de la població causat, naturalment, per accions bèl·liques i parabèl·liques. El tercer es produeix als anys 1950-60, que malgrat ser menys acusat que els anteriors, produeix un efecte psicològic molt més greu: la sensació de decadència, afavorida per l'acaparadora propaganda *pro-industria-nacional*. En alguns aspectes, eixa sensació d'inferioritat, lamentablement, continua a la ment de moltes morellanes/es.

EL PRESENT i el futur més immediat estan marcats per la mateixa tònica de despoblament. La petita pujada que fa la gràfica a finals dels 70 és només un miratge i correspon a la incorporació dels termes municipals d'Hortells i Xiva. És interessant comprovar com en només quatre o cinc anys la gràfica retorna als valors inicials. És com si, per dir-ho gràficament, hagueren desaparegut del mapa Xiva i

GRÀFICA 1

EVOLUCIÓ DE LA POBLACIÓ DE MORELLA AL SEGLE XX

Font: PGMOU i elaboració pròpia

GRAU DE CONEIXEMENT DEL VALENCIÀ

1. No l'entén
2. L'entén però no el parla
3. L'entén i el llig però no el parla
4. El sap parlar
5. El sap parlar i llegir
6. El sap parlar, llegir i escriure

PIRÀMIDE D'EDAT (Any 1983)

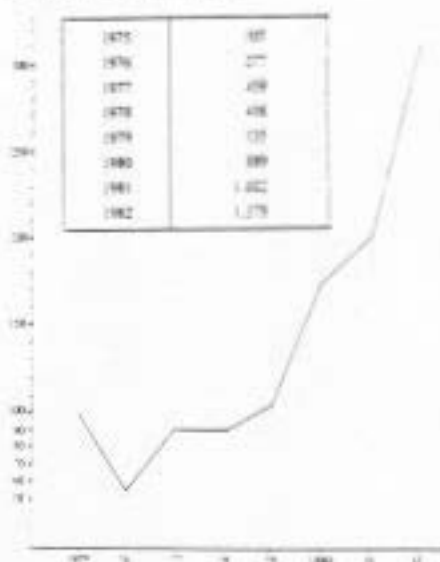
Font: PGMOU

DONES		HOMES	
100	100	100	100
95	95	95	95
90	90	90	90
85	85	85	85
80	80	80	80
75	75	75	75
70	70	70	70
65	65	65	65
60	60	60	60
55	55	55	55
50	50	50	50
45	45	45	45
40	40	40	40
35	35	35	35
30	30	30	30
25	25	25	25
20	20	20	20
15	15	15	15
10	10	10	10
5	5	5	5
0	0	0	0

Hortells. Més preocupant és observar les gràfiques referents als factors de la població: Migració i Creixement Vegetatiu. Es pot apreciar clarament com a partir de mitjans dels setanta hi ha més defuncions que naixements. En l'apartat de migració, segueix anant-se'n més gent de la que ve (poca -entre 10 i 20 persones cada any- que majoritàriament ve d'altres pobles de la comarca, o bé alguns funcionaris). De fet, segons el padró del 86 -vegeu la gràfica- només hi ha quatre persones que no entenguen el valencià.

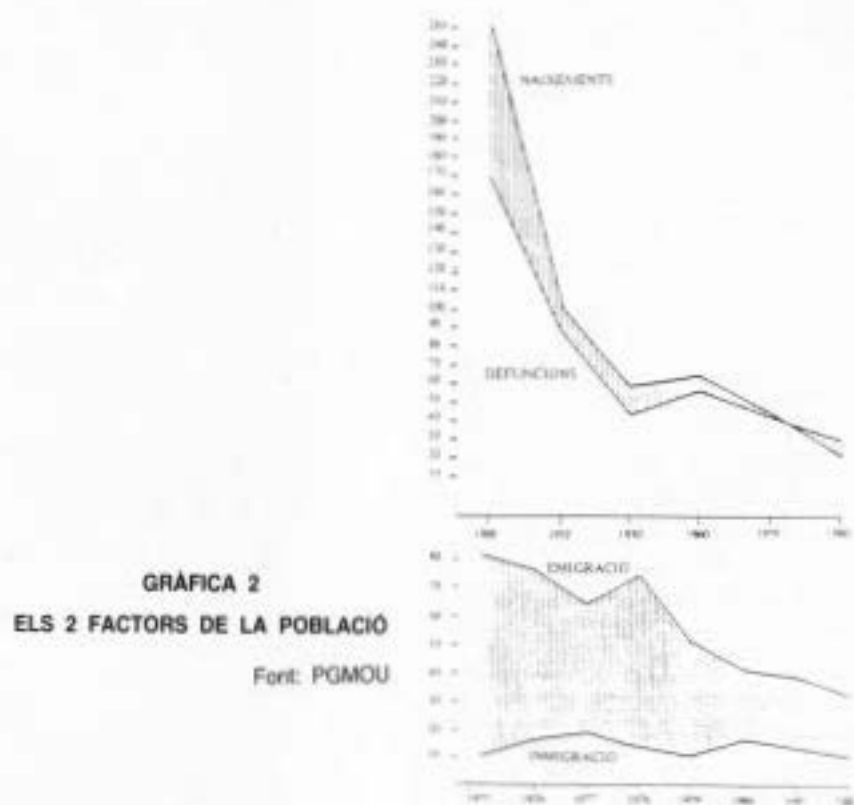
La població de Morella és per tant incapaç actualment de regenerar-se i això es representa en la piràmide de població, en procés d'inversió. Parlant clar: més vells que joves. Naturalment, amb eixos factors el futur es presenta molt malament. Com s'ha dit, algun poble de la comarca està un pèl més estabilitzat. La barrera psicològica dels 3.000 habitants, trencada recentment, ha fet alçar el crit al cel, i no hem d'oblidar, a tall d'exemple, que la densitat de població és de només 772 hab/km², similar a la que hi ha al Sudan: un desert. El retorn dels qui van emigrar les passades dècades, una vegada jubilats, de moment, és poc important a Morella, però en constant augment en altres zones de l'estat (Andalusia, Extremadura... i la possibilitat d'acollir joves neo-rurals, com una possibilitat de rejuveniment, són fenòmens a considerar. Molta d'aquesta població és estacional. És a dir, independentment de si estan empadronats a Morella o a les Catalunyaes, només resideixen a Morella quan no fa massa fred i caldrà articular fórmules per integrar eixa població flotant, cada vegada més important, com podeu comprovar a la gràfica 3.

POBLACIÓ ESTACIONAL

GRÀFICA 3
POBLACIÓ ESTACIONAL

Font: PGMOU

GRÀFICA 2
ELS 2 FACTORS DE LA POBLACIÓ

Font: PGMOU

PASTISSERIA

CASA GORRETA

JOAQUÍN ANDRÉS

DES DEL 1900
L'AUTÈNTIC FLAÓ MORELLÀ

Marquesa F. Sol, 2

MORELLA - Tel. 16 01 74

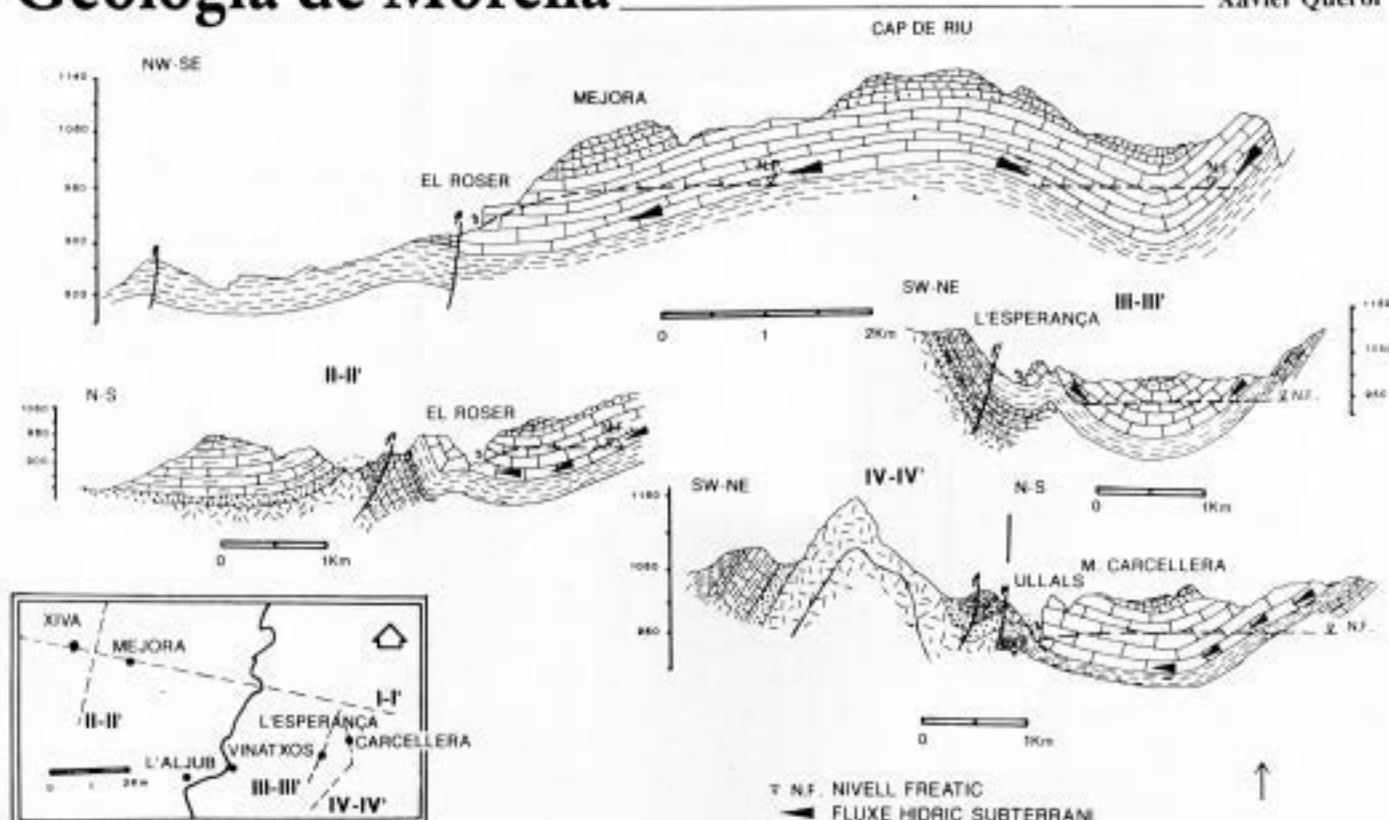

Figura 2. Tall hidrogeològic dels aquífers en sinclinal de l'Aptià superior (Cretaci inferior) del sector nord del terme municipal de Morella.

El terme municipal de Morella – com ja hem dit – ocupa una extensió de 397,8 km² d'un àrea situada entre la Branca Oriental de la Serralada Ibèrica i l'extrem sudoccidental de la Serralada Costanera Catalana. Aquesta disposició intermèdia és el motiu que aquesta zona (que comprèn part de les Províncies de Castelló, Tarragona i Terol) sigui anomenada zona d'enllaç. El terme municipal de Morella es disposa perpendicularment a les estructures tectòniques (falles, plegaments i encavalcaments) representatives de la

zona d'enllaç, les quals presenten direccions dominants W-E. Aquesta disposició geogràfica del terme tallant de nord a sud part de la zona esmentada és el motiu de que es diferenciïn dues àrees pel que fa a la constitució i estructura geològiques:

1.- La part nord del terme (situada al nord d'una línia imaginària que travessaria la Vega del Moll, el Colomer y el Tossal Gros) és una zona caracteritzada per un intens plegament, distingint-se encavalcaments amb pendents dominants cap al sud, plects

(alguns d'ells com el de la Pedrera amb flancs invertits) i falles inverses. En general, estructures que indiquen un clar domini d'etapes compressives inicials de l'Orogènia Alpina.

2.- Cap al sud del terme passem gradualment a un domini de les estructures distensives de l'àrea subtabular sud. Aquest pas es produeix a través d'una sèrie de plects suaus com són els del sud de la Vega del Moll i de l'oest del Campello. Aquesta zona està

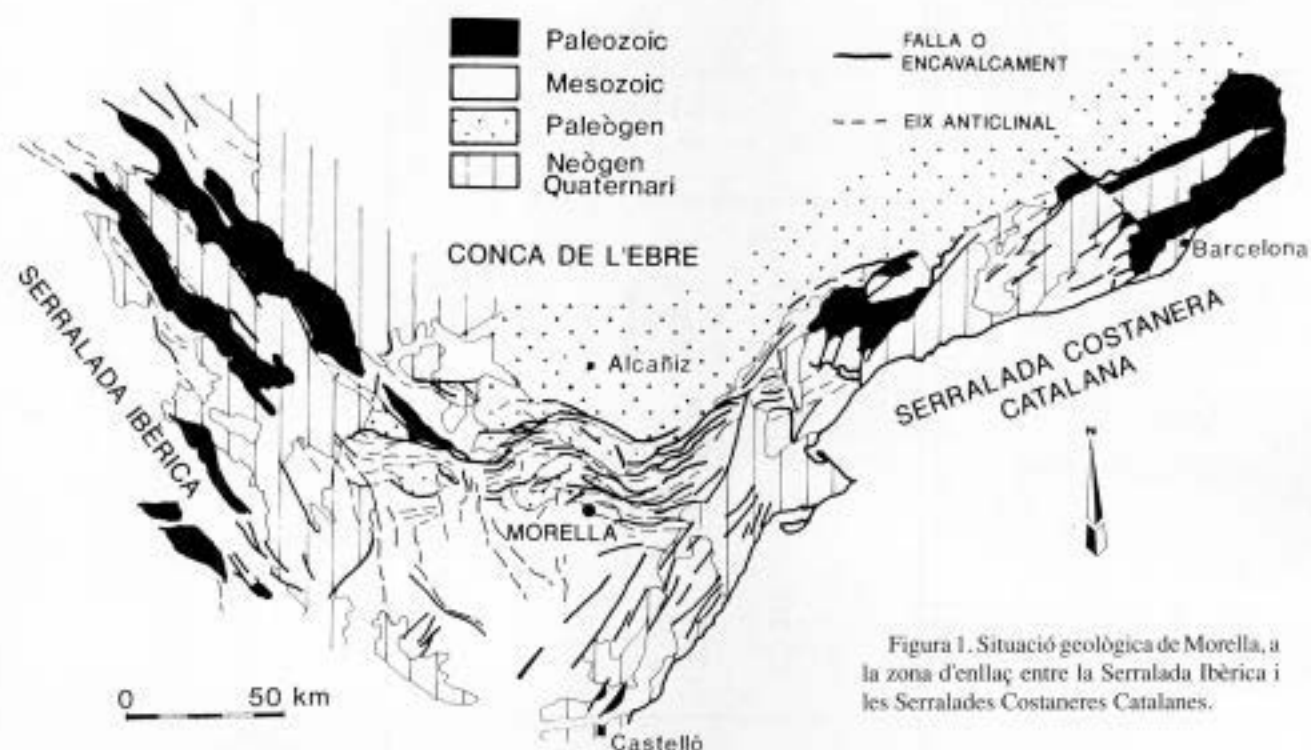

Figura 1. Situació geològica de Morella, a la zona d'enllaç entre la Serralada Ibèrica i les Serralades Costaneres Catalanes.

clarament representada al sud del Mont de Vallivana i presenta un clar domini de falles normals produïdes a les etapes més tardanes de les fases Alpines.

Els materials geològics que componen el substrat del terme municipal de Morella són exclusivament d'origen sedimentari i més concretament sediments mesozoics, terciaris i quaternaris.

Els materials mesozoics estan representats essencialment per facies carbonatades (calcàries, dolomies i margues) del Juràssic i del Cretaci, sedimentades a la conca del Maestrat la qual s'obrí a manera de golf de la mar del Tètic. Els sediments més antics pertanyen al Kimmeridgià (situats dominantment a la zona sud del terme municipal) i els més moderns a l'Albià mitjà i Cenomanià (únicament representats a l'extrem nord, Hortells, Torremiró, etc.) Dins d'aquesta sèrie, dominantment carbonatada, cal destacar la intercalació de dos unitats geològiques compostes d'argiles i arenès -la Formació Argiles de Morella de l'Aptià inferior- i d'argiles, gresos i capes de carbó -Formacions Escucha i

Utrilles de l'Albià-. Quant a la resta dels materials, cal dir que els afloraments terciaris més importants estan restringits l'àrea d'Hortells, sinclinal de la Carcellera i Vall de Vallivana; els quals estan constituïts per conglomerats, gresos i argiles, que es disposen en contacte erosiu sobre qualsevol material cretàtic o juràssic.

Pel que fa a recursos naturals, hem de dir que el terme municipal de Morella és un àrea molt rica en calcàries ornamentals, explotades en alguns llocs propers a nosaltres (Xert i Ulldecona), però que no han estat mai objecte d'explotació dins del nostre terme. Un altre tipus de material amb potencial d'explotació minera són les argiles vermelles de la Fm. Argiles de Morella (de la Teuleria i El Povet) i gresenques de la Fm. Escucha (situades a l'extrem nord del terme). Aquestes últimes explotades per la indústria ceràmica de Castelló a la Província de Terol (Tronxó, Jaganta, etc.). Dins del terme, també, hi ha capes de carbó (subbituminos) d'interès miner que tenen un potencial considerable d'explotació, intercalades

entre les argiles de la Fm. Escucha i situades a les zones d'Hortells i Torremiró. Aquests carbons han estat objecte d'explotació als termes municipals de Castell de Cabres i Herbers. No hi ha en tot el terme indicis de mineralitzacions metàl·liques de cap tipus, degut a l'absència d'afloraments de materials favorables.

Finalment, els recursos hidrogeològics són molt importants, degut a la gran permeabilitat dels materials calcaris, però repartits amb molts d'aquífers de baixa capacitat. La geologia del terme municipal fa que tinguem dos tipus d'aquífers clarament diferenciats: a) A la zona plegada nord, els aquífers estan desenvolupats en calcàries cretàtiques (de l'Aptià-Albià i Barremià). Són aquífers en sinclinal i per fractura, amb indicis de carstificació com els aquífers de la Carcellera - Roser de Xiva, Molí de la Font i Font d'en Torres (Figura 2); b) A la zona sub tabular els aquífers estan desenvolupats en calcàries i dolomies juràssiques, per fracturació i carstificació, però amb dimensions i fondària majors que els del sector nord.

GENERALITAT
VALENCIANA

OFICINA D'INFORMACIÓ,
INICIATIVES I RECLAMACIONS

CASTELLÓ

CENTRE D'INFORMACIÓ

La Generalitat,
ara més prop

GENERALITAT VALENCIANA
PRESIDÈNCIA

PREGUNTE EL QUE NECESSITE

L'informarem sobre els aspectes generals de l'Administració de la Comunitat Autònoma. Sobre la seua estructura, funcions i procediments.

CENTRE D'INFORMACIÓ

ATENEM LES SEUES RECLAMACIONS

Podrà formular totes aquelles queixes i reclamacions que estime convenientes per sentir-se desalés o lesionat en els seus drets.

SERVEIS TERRITORIALS

Comissió d'Informació i Recursos	Finca Blanca, 8, 11 Tel. 22 21 21 26 22 21 21 26
Comissió d'Informació i Recursos Cofrades i Tàngenes	Oficina N. Sagrada Família, 1 Tel. 22 21 21 26 Oficina d'Informació i Recursos N. del Mar, 10 Tel. 22 21 21 26 Tel. 22 21 21 26 Tàngenes Baixera, Plaça 4 Tel. 22 21 21 26 Gran Poble Nou Cofrades N. del Mar, 10 Tel. 22 21 21 26 Gran Poble Nou Plaça 4 Tel. 22 21 21 26
Comissió de Cultura Música i Dansa	Cultura - Escorpió N. del Mar, 22 Tel. 22 21 21 26 Música i Tel. 22 21 21 26
Comissió de Benestar i Consum	Benestar N. del Mar, 8 Tel. 22 21 21 26 - 22 21 21 26 Consum N. del Mar, 8 Tel. 22 21 21 26
Comissió de Treball i Seguretat Social	Treball N. Maria Agustina, 1 Tel. 22 21 21 26 Seguretat Social N. Sagrada Família, 11 Tel. 22 21 21 26
Comissió d'Informació i Recursos Cofrades i Tàngenes	Informació i Recursos N. Sagrada Família, 10 Tel. 22 21 21 26 Cofrades i Tàngenes N. del Mar, 10 Tel. 22 21 21 26 - 22 21 21 26 Tàngenes N. Maria Agustina, 1 Tel. 22 21 21 26
Comissió d'Informació i Recursos Tàngenes	Informació i Recursos Tel. 22 21 21 26 Tàngenes 22 21 21 26

POT SUGGERIR-NOS LES SEUES INICIATIVES

Acol·lirem totes les iniciatives que serveixen per a millorar la nostra Administració. Seran rebudes, classificades i tramessos a l'òrgan competent.

CRIDE'NS

Telèfon: 22 84 12
22 85 09

Li facilitarem la informació que necessite sobre l'Administració de la Comunitat Autònoma Valenciana.

VISTE'NS

Plaça de la Pau, 18

Si vol, l'atendrem personalment.

ESCRIBU'NS

Plaça de la Pau, 18
13001 CASTELLÓ

Les seues preguntes, suggerències i reclamacions, seran degudament contestades.

Apunts d'història

Resumir en quatre línies la història de Morella, i a més oblidar-se de la resta de la comarca, és delictiu de "lesa història", però malgrat això intentaré assenyalar els fets més rellevants. Eixe telegrama històric comença a Morella la Vella on hi ha restes dels més antics poblaments: les pintures rupestres. L'any 714 és la data de l'ocupació de Morella pels berbers. Es diu que el 1088, el Cid lliurà batalla a l'actual **Hostal Nou**. Si sembla més cert que acampare amb les seues tropes a l'actual Port de Torre-Miró, i posteriorment, passare al port d'Al-Ucaf, el que separa Olocau de Bordó, però sense apropar-se més al castell de Morella. També hi ha notícies d'una efímera conquesta d'**Alfons I el Bataller** l'any 1117.

Morella és musulmana fins que, sobre l'any 1232, és conquerida per les tropes d'en Blasco d'Alagón, noble aragonés, a qui el rei prometé la possessió de les places que conquerir. Trobareu un relat versemblant al **Llibre dels Feits**, una de les grans cròniques. El Rei i Blasco celebraren converses per tal d'establir la jurisdicció sobre Morella que, per Jaume I només podia ser del rei. En Blasco protestà, recordant-li al rei la promesa feta. Però el rei pensé que és un castell que val tant com un comtat ab ses pertinències. Després de les converses, Blasco li suggereix al Rei tenir-la en nom seu i Jaume I accepta. El rei concedí la distinció de Fidels a l'escut de la llavors vila. Posteriorment, el rei de França decideix expandir-se cap al sud i amb l'excusa de l'"heretgia" càtara a Occitània, aconseguí l'ajut papal. Malgrat l'ajut militar català, Occitània cau sota el poder francès i molts càtars es dirigiren cap a les terres de l'aliat, que estave conquerint terres per repoblar amb "avantatges fiscals": a partir de la **segona carta-pobla** els morellans quedaren exempts de molts tributs. Guillem Belibasta, l'últim **ancià** càtar, visqué a Morella sis anys exercint de cap espiritual de la seua comunitat fins que va ser traït i cremat a la foguera al Pallars.

Ens trobem en una època pròspera, de formació de la ciutat gòtica que ara xafem: es fan noves murades i castell per protegir la localitat, que, amb algunes modificacions del temps de les carlinades, són les que coneixem; es protegeix el mercat setmanal amb els "**Porxes**", es porta l'aigua mitjançant l'Aqüeducte, es fan ponts, es fa la Casa

de la Vila, els palaus de les grans famílies. S'edifiquen el convent de Sant Francesc, ara en restauració, o l'Arxiprestal de Santa Maria la Major que –és un tòpic– és considerada la millor del País Valencià en el seu estil. Se sol destacar l'existència d'elements singulars: el cor que se suporta en una bòveda estel·lada de poc més d'un pam d'alçada d'art. Es puja per una escala de caragol singular que només se suporta al principi i final. La seua situació al vessant d'una muntanya fa que no tingue creuer i només una única façana amb dues portes, que la llegenda atribueix a pare i fill enfrontats en competició de bellesa. Hi ha una excel·lent producció d'orfebreria i pintura conseqüència directa de l'esplendor econòmic morellà, ara minvat després d'espoliacions militars i civils que arriben fins els nostres dies. Sense eixir de l'Església, s'ha de parlar dels elements barrocs: l'Altar Major i l'Orgue.

El rei **Alfons II de València**, tenia un fill del seu primer matrimoni que era l'hereu de la Corona. Casat de nou amb Leonor, filla del rei de Castella, tingué un altre fill, Ferran. La reina Leonor intentà afavorir al seu fill Ferran i exigí al seu marit la donació d'algunes viles del Regne. Així es va fer progressivament fins que una d'eixes donacions va incloure Morella. A València era **Jurat en Cap** el morellà **Francesc de Vinatea**. Va fer testament i es presentà al rei en representació del Regne afirmant que no es podien infringir els furts. El rei accedí a anul·lar les donacions. La reina va dir que si açò hagués passat a Castella, el seu germà tallaria caps. La resposta del Rei va ser, segons la crònica: **Reina, reina! el nostre poble es franch e no és axí subjugat com es lo poble de Castella. Car ells tenen a Nós com a Senyor e nós a ells com a bons vasalls e com acompanyons**. El 1410 mor el rei **Martí l'Humà**. Es diu que **Sant Vicent Ferrer** va predir eixa mort estant a Morella, d'on diu la llegenda que va ser invitat a menjar en una casa al carrer de la Mare de Déu –unes reiales ho recorden– on la dona, embogida per tal honor, guisà el millor menjar que li podia oferir: el seu propi fill. El sant ressuscità al xiquet. En morir el rei sense descendència es presentaren dos candidats al tron: **Ferran d'Antequera** i el **Compte d'Urgell**. Sembla ser que Morella es decantà pel castellà Ferran, segons afirmà el Parlament de Catalunya, encara que els jurats de Morella

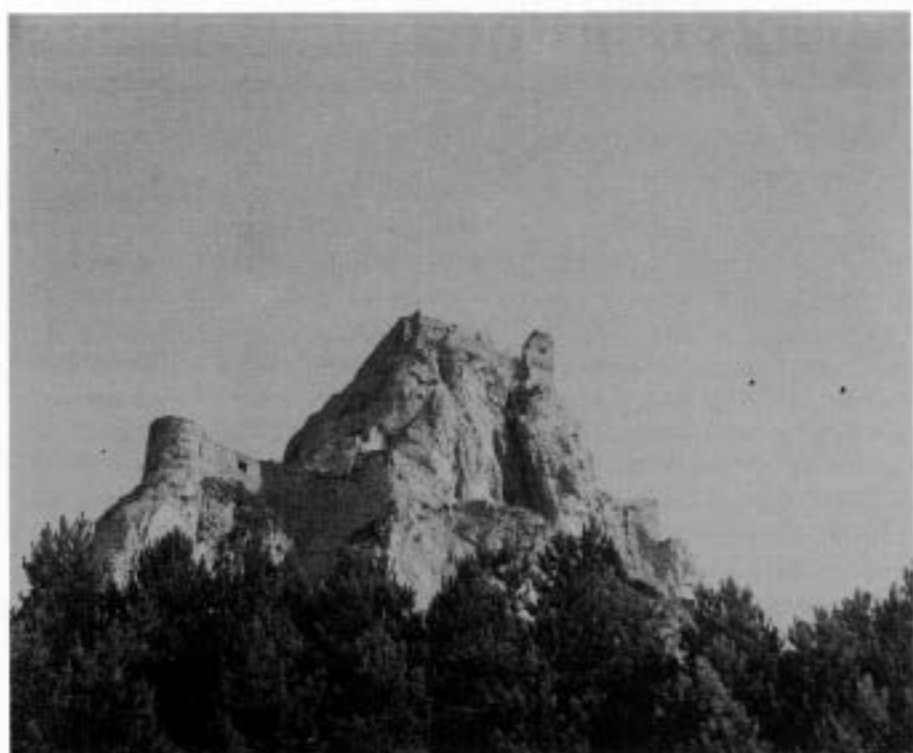
desmentiren eixe extrem ràpidament. Després d'una **mini-guerra civil** en aquestes terres s'escollí el rei a Ferran, en el famós **Compromís**. Mentrestant el **Cisma d'Occident** dividí els cristians. Els territoris de Ferran eren dels pocs que acataven **Benet XIII**, perquè li havia donat suport en el moment de l'elecció. Però la situació internacional aconsellava retirar-li l'obediència. El 1414 es reuniren a Morella –únic lloc segur, segons Benet– el **Rei, el Papa i Fra Vicent Ferrer** per tal de convèncer-lo d'abdicar. Van estar uns cinquanta dies discutint, però va acabar la **Conferència** sense resultats positius i el 1416, en un sermó, fra Vicent Ferrer –i, amb ell, el rei– s'apartava de la obediència de Benet.

Morella va ser una de les poques viles del Regne que no es va agermanar contra l'emperador Carles I. Es diu que els morellans es van prendre jurament de matar als seus propis fills si s'agermanaven, "**i vullga Déu que no fóra menester**". Les tropes morellanes ixiren a lluitar contra la resta del regne, agermanat quasi tot ell, i en pagament d'aquests serveis l'emperador concedí el dret de portar a l'escut de la vila la corona ducal i les inscripcions **Forta i Prudent**. Quedà constituït l'actual escut de la ciutat. De la mateixa època és la Senyera de Morella. El 1609 van ser expulsats els moriscs de tot el país, però en aquestes terres es va fer els ulls grossos per ser bons cristians, evitant, en part, la **debaïcle** econòmica produïda a la resta del país. Una epidèmia el 1672 va fer acordar **fer provessó de plegàries per la salut del poble per haver molts malalts**. Així es va fer i el febrer de 1673 **El Justicia, Jurats i Consells van acordar fer "ara i en tot temps en un novenari de sis en sis anys, pel benefici de la salut alcançada en l'any passat"**. El vot s'ha complert quasi sempre: són les **Festes Sexennals**.

De 1700 és la distinció de Basílica per a l'Arxiprestal, mitjançant una gràcia que el morellà Josep Palos, **Vicario Provincial de la América meridional**, aconseguí del Papa Innocenci XII. S'incloué una butlla recollint tots els privilegis de la Basílica i s'inscriví a la porta de l'Arxiprestal la frase **NON EST INTOTO SANTIOR ORBE LOCUS**. (No hi ha lloc més sant en tot el món). Eixe privilegi va ser la causa de disputes entre les diòcesis de Tortosa i de Roma, en dubtar-se a quina corresponia l'Església de Morella.

El 1691 les aldees aconseguiren del rei **Carles l'Embruixat** la independència de la jurisdicció de Morella, però sense vot a les Corts, atenuant els seculars problemes entre les aldees i la capital (Vegeu el monogràfic de J. Eixarch al nº 16). Amb el segle XVII morí sense descendència **Carles II**. Els candidats a la successió van ser **Felip d'Anjou** i l'**arxiduc austriac Carles**. De dos estats enfrontats, també ho foren pel domini dels regnes peninsulars. Els territoris de la Corona d'Aragó es decantaren per Carles. Morella, com de costum, per l'opció contrària. L'any 1705 un grup de partidaris de Carles encapçalats pel **Mut de Valljunquera** van ser apresats a la serra quan es dirigien a Morella. Felip d'Anjou agraeix amb una carta la fidelitat mentre la guarnició botiflera se'n anà a lluitar en altres llocs, suposant Morella segura. Les dones –els homes eren a la guerra– es defensaren dels maulets dos mesos a cantalades. Hi hagué un domini altern fins el 1711. El 25 d'abril de 1707, la derrota d'Almansa, significarà la pèrdua dels furs dels Regnes d'Aragó i València. El final és sabut: l'arxiduc abandona la lluita per aconseguir el tron del seu país. Guanya Felip.

El segle XIX: La guerra del francès, les guerres carlines i epidèmies de còlera i xarampió. Amb la mort del rei **Ferran** es produeix un conflicte dinàstic: El rei deixà el tron a la seua filla Isabel. Alguns no acceptaren la derogació de la llei que impedia l'accés femení a la corona i coronaren rei a Carles, germà de l'anterior rei. Començà una nova guerra entre els partidaris dels dos bàndols. Els isabelins representen la burgesia i els carlins el camperolat, que lluita contra la burgesia que acapara terres. Els camperols són els més perjudicats pel canvi de mans de les terres –l'Església o la noblesa són més bons amos que un incipient capitalista–. La unió dels perjudicats, Església i Camperolat, conforma la base social del carlisme als Ports. Molts caps carlins havien estat guerrillers a la guerra del francès i no van poder adaptar-se a la vida civil. Ja durant el **trienni liberal** alguns d'eixos personatges alçaren "**partides reialistes**" que arribaren a dominar Morella uns dies. Morella es decantà en un primer moment pel bàndol cristià però el **governador militar** i el **baró d'Herbers** es pronunciaren a favor dels carlins. Fracassaren i foren afusellats. L'any 1838 **Ramon Cabrera** tenia bloquejada Morella. El mètode de conquesta va ser prou curiós: Un pla, concebut per un soldat fugit de l'exèrcit liberal, que consistia en passar la murada per la comuna. Així ho van fer uns

quants homes, que per la cridòria que van fer, semblaven molts més provocant que el governador cristià fugirè ràpidament pel Portal del Forcall. Els cristins enviaren al General **Oraà** al front d'una espècie d' "Armada Invencible de Secà" que fracassà estrepitosament per massa gran, provocant la dimissió del govern a Madrid i la destitució d'Oraà. Cabrera, el **Tigre del Maestrazgo**, en canvi, va ser nomenat **Comte de Morella** i ascendit. A partir d'eixe moment es crea un veritable Estat: s'establiren serveis de correus i comunicacions, es creà la diòcesi de Morella que abraçava

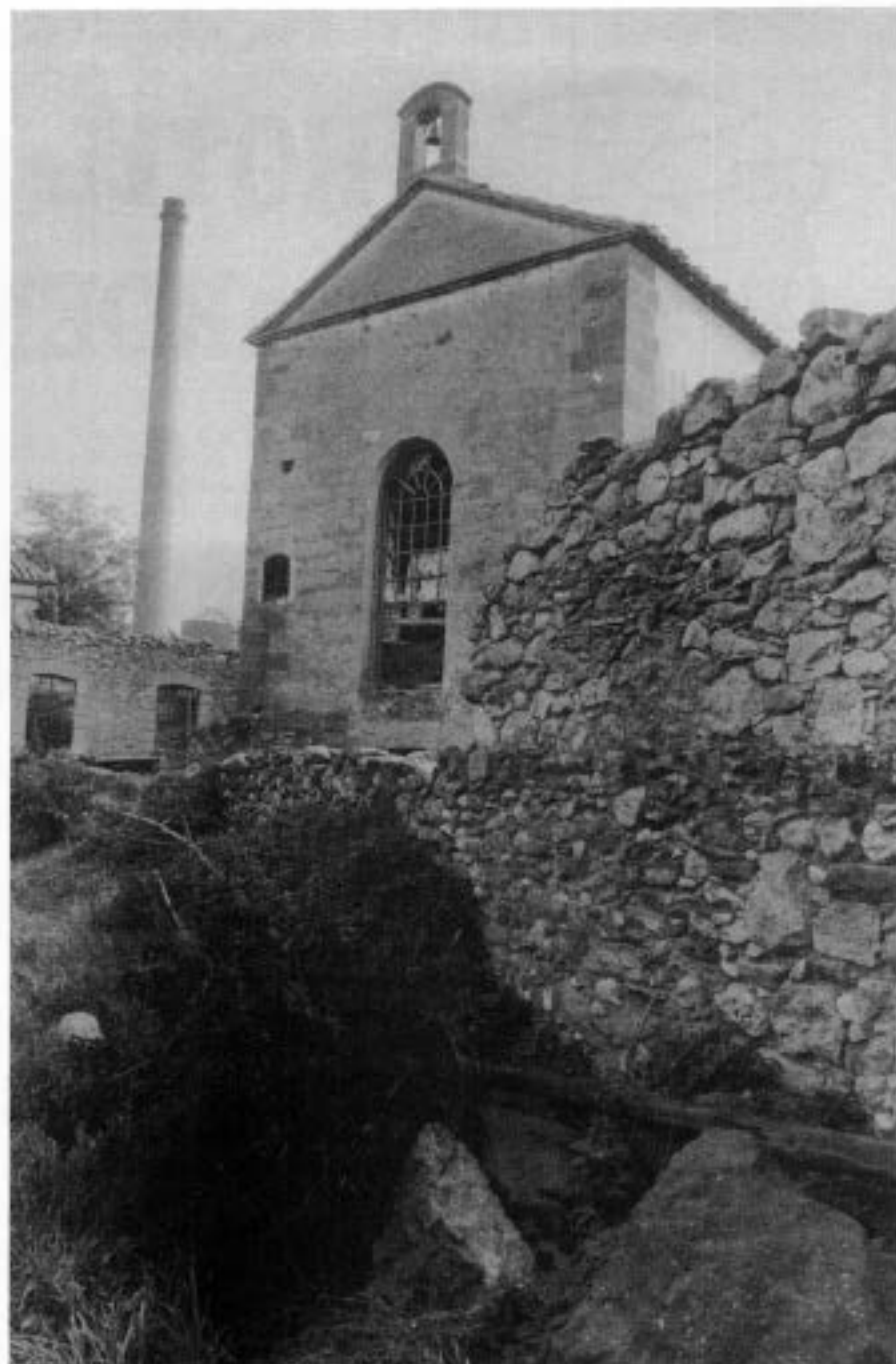
tot el terreny carlí, etc... Coincidí això amb el Conveni de Bergara, que posà fi a la guerra al Nord. Cabrera no es rendí, i Morella fou la capital del que quedava de l'estat carlí. El 1840 les tropes d'**Espartero**, el guanyador a Euskadi, bombardejaven Morella amb la consegüent rendició dels carlins desassistits per Cabrera, malalt. Espartero uní al ducat de la Victòria el marquesat de Morella i el **Toisón de Oro**. Les altres guerres carlines no han tingut, pel que fa als Ports, tanta fama, encara que les partides carlines feren decretar

als governadors militars, per exemple, el tancament de tots els masos. Els successius governs no oblidaren mai la zona i inclús s'inventaren curioses divisions administratives que provoquen errors avui en dia, com l'adscripció de Morella i la seua comarca al "Maestrazgo". (Trobareu una explicació més acurada a l'apartat de geografia)

De finals de segle és el títol de **Ciutat** per a Morella i les temptatives per aconseguir el ferrocarril, bàsicament per proporcionar una eixida al mar als carbons de Terol (Ironies de la Història!). Amb el segle arribà l'electrificació de la mà de l'**Eléctrica Morellana**. Des del 1897 Morella disposava d'enllumenat públic amb fanals d'acetilè. També començà la primera emigració cap al Vallès. Es creen les colònies de morellans absents que apleguen als morellans escampats pel món. S'equiparen a un gremi —els correspon un dia a cadascuna— a l'hora d'organitzar les Festes Sexennals. Eixa forta emigració es multiplicarà la dècada dels 20 amb el tancament de la **Fàbrica de Giner**, situada a la dreta del Riu, una modèlica i pròspera colònia industrial del tèxtil amb la maquinària més avançada. El complex es destinà a usos agrícoles fins fa poc, també en escola rural els anys 50, i ara és la seu de l'**Escola-Taller de Morella**, que està fent una excel·lent obra en el camp de la recuperació del patrimoni històric. En plena dictadura del general Primo de Rivera el Col·legi d'Advocats de Barcelona decidí publicar la **Guia Judicial** de 1924 en català. El governador civil envià un ofici informant que la guia s'havia de fer en castellà. La junta no ho acceptà, i després de moltes picabaralles legals els seus membres foren desterrats. El Sr. **Valls i Taberner** en formava part i van comunicar-li el lloc on el confinaven: **¿A Morella, dice usted? gracias, muchisimas gracias. Morella: archivo importante.** També diu la crònica que els morellans dien a l'endemà de l'arribada: **Ui! Si pareix un bon home! Mos creiem que tirave bombes i ara resulte que va a missa!** Li devem un excel·lent treball sobre el **Tribunal del Lligallo**, un exemple del Dret específic dels Ports, que regulà les relacions ramaderes a la comarca des de la Reconquesta fins que va ser suprimit el 1835.

A la **Guerra Civil** la nostra comarca quedà en zona republicana. Aquest període encara està per estudiar, però el que és clar és que amb la presa de Morella (4-4-1938) començava un període eufòric de l'exèrcit sublevat, que per Vinaròs tallarà en dos l'Estat Republicà.

El 1939 acabà oficialment la guerra però als Ports continuà amb el **Maquis**, l'últim moviment de lluita armada contra Franco, amb personatges mítics com **La Pastora**. El sistema de guerrilla, tan apropiat a la comarca, va fer que ací acabés ben entrats els anys seixanta coincidint amb la definitiva clatellada demogràfica. Es ruralitza Morella, que sempre havia estat una ciutat, centre de mercats i serveis, no un poble perdut entre les muntanyes. Comence el turisme, els desastres urbanístics i una promoció turística que falsege la Història, encara avui dia... Els exemples són la localització dins el "**Maestrazgo**" o la instal·lació al castell de Morella de canons sense cap relació amb la ciutat. Amb la mort del dictador s'intentarà trobar un nou equilibri a la comarca però no s'ha aconseguit. La ideologia d'una **ciutat ruralitzada** com Morella amb

escàs proletariat industrial és dretana. Malgrat això hi ha un cert moviment associatiu i una presència important d'altres opcions. Cal constatar les encarnissades disputes sobre el Pla d'ordenació urbana, el 1987. Provocà la dimissió de l'anterior alcalde i l'elecció del candidat d'AP, avui PP. De fa quasi una dècada, el perill de destrucció ecològica és una de les amenaces que planen sobre Morella: La **central tèrmica d'ENDESA** situada a Andorra (Aragó) és de les tres més contaminants d'Europa i destrosse la salut dels sers vius i dels monuments —Mal de la Pedra—. Es comenta també que ENRESA pretén instal·lar a la nostra comarca un cementiri nuclear i hi ha **rumors** sobre la instal·lació d'un Camp de Tir.

CARLES
RIPOLLÉS i QUEROL

HOTEL CARDENAL RAM

RESTAURANT

Roque Gutiérrez Romero
Director Gerent

COSTA SUNYER, 1 - TELÈFON 16 00 00
MORELLA

Bar-Restaurant-Venta «EL CAZADOR»

Barri Hostal Nou, s/n - Tel. 16 07 03

Grups, Banquets, Bodes, Batejos

SEGURA BARREDA, 8

CARRERO
DE LA PRESÓ, 517
TELÈFON 16 03 36

MORELLA (Castelló)

Restaurant

Típica cuina Morellana

Especialitat en Corder farcit trufat

L'agricultura i ramaderia en Morella

Morella amb unes 38.800 Hes. de terreny, és el poble amb el terme municipal més extens de la Comarca dels Ports. Les condicions climàtiques i orogràfiques del municipi de Morella sols permeten que un 5-6% de les terres siguen de conreu. La resta de superfície es dedica a pastures i forestals.

Els conreus bàsics de les terres cultivables són, per tradició i vocació, els cereals, farratges, patates i hortalisses i la tòfona.

El blat ha sigut durant molts anys el conreu que li ha donat fama, prestigi i importància al municipi de Morella. Actualment els canvis socials han fet que siga el conreu d'ordi el cultiu més important, passant el blat a ser pràcticament un conreu en decliu.

Abans dels anys 60 es cultivaven en Morella més de 1.000 Hes. de blat, actualment a dures penes se sembren al voltant de les 100 Hes., mentre que d'ordi se'n deuen de sembrar al voltant de 900 Hes. També se sembla una mica d'avena i centé, però en franca regressió.

En els últims anys, s'han abandonat moltes terres marginals de cereals, dedicant-les a pastures o a sembra de prades. Encara avui en dia, aquest fenomen manté i se seguirà mantenint. Puix cada any que passa, les màquines recol·lectores són més grans i és més difícil accedir a molts llocs de conreu.

Respecte a les varietats de sembra de cereals hi ha una evolució total de classes de llavors. Actualment són moltes les varietats que se sembren i que continuament es renoven i es canvien amb altres varietats de nova introducció. Així, en tenim des de l'Ager, Abacus, Hassan, Logra, Wisa, Doble, Plaisant, Koru, Iranis, a varietats de nova introducció com Cameo, Claret, Germania, Joline, Viva, etc. En blat se sembren des de Xexas, Rinconada, Anza, Marius, Manero, a la nova varietat Cargifaro. Són moltes més varietats les que s'han introduït i provat, però una vegada comprovats els rendiments moltes són oblidades.

Les plantes farratgeres de sembra tradicional en Morella són l'esparceta o pipirigallo i l'alfal, d'any en any augmenta la superfície de terres destinades a farratges. Són les terres marginals que tenen dificultats amb la recol·lectora. En els últims anys s'ha observat una tendència a augmentar més els cultius d'alfals i prades polifites que el de l'esparceta. Actualment es calculen que hi ha en Morella al voltant d'unes 600 Hes. de cultius farratgers.

El conreu de patates i hortalisses en Morella, ha estat lligat a l'economia familiar. Essent uns productes d'autoconsum i una base de l'alimentació en el municipi. Abans dels anys 70, a part de les patates d'autoconsum solia hi haver algun excedent per posar a la venda i per alimentar alguna truja de cria. Avui en dia pràcticament totes les produïdes són autoconsumides en el municipi i es porten algunes partides de fora de venda en les botigues d'alimentació. La superfície de patates conreades actualment està al voltant de les 150 Hes. entre secà i regadiu. Són les patates tardanes les més cultivades.

Respecte a hortalisses és difícil tindre una aproximació de les terres cultivades, però entre tomates, bajoques, ensiarns, etc. es pot estimar en unes 50-60 Hes. conreades entre secà i regadiu.

Un cultiu o, millor dit, una producció no tradicional en Morella es la tòfona (trufa). Encara que aquest bolet haja estat entre nosaltres des de fa milers d'anys. La seua coneixença va ésser a finals dels 50 i principis dels 60. En estos 30 anys de producció ha sofert molts alts i baixos tant en preu com en producció. Actualment, el terme municipal de Morella, està en crisi amb la tòfona. La major part dels tofoners han desaparegut. Sols hi ha unes zones molt delimitades que, si la climatologia acompanya, són productives. En esta última campanya, la producció ha sigut pràcticament nul·la en el terme de Morella. Sols les zones limítrofes amb la província de Terol han donat alguna producció.

Morella és coneguda a tot arreu tant per les seues peculiars condicions turístiques, com per ser seu d'un dels mercats més importants de tòfona a nivell nacional i europeu. Aquest mercat se celebra tots els divendres a la nit entre el 1r. de desembre i el 15 de març. La trufa comercialitzada per aquest mercat, va a passar a través d'indústries conserveres i exportadors a França.

Les terres del municipi de Morella són pasturades per 18.583 caps d'ovelles, 1.925 caps de cabres i 1.125 caps de vaques. Tota la ramaderia és de règim extensiu i dedicada a la producció de carn, amb encreuaments de tipus industrial. Excepte les cabres que tenen la dedicació de carn i llet.

Aquesta ramaderia, de gran importància econòmica i social durant molts anys, va sofrir una crisi en els anys del "desarrollisme" espanyol. Actualment torne a tindre una importància vital pel desenvolupament del poble. Augmentant considerablement

el nombre d'ovelles i vaques, encara que baixa el nombre de cabres.

L'evolució de la societat a un millor benestar, està provocant la despoblació de les zones del terme municipal més abruptes i aïllades. Eixe canvi social provoca que estes zones abandonades siguen ocupades o pasturades pels ramats de vacú, en substitució de les ovelles. Aquest canvi de ramat en estes zones no provoca una disminució de la ramaderia ovina, sinó més bé un augment de la càrrega ramadera de les terres del municipi de Morella. Podem dir que actualment, les terres del municipi suporten la major càrrega de ramat coneguda.

La raça base de la ramaderia ovina és la ullada. Són uns animals menuts que s'adapten perfectament a l'orografia abrupta del municipi. En cabrú la base està formada per la murciano-granadina. En vaques hi ha un pupurri total, no hi ha cap raça dominant, tal volta del que més hi ha són vaques encreuades amb Charolais.

El sector porcí inicià el seu desenvolupament a partir dels anys 60. L'evolució ha sigut tan espectacular com decisiva per evitar una despoblació més forta del municipi.

De les truges soltes que hi havia en els masos o en algun corral prop del poble, hem passat a tindre més de cent explotacions porquines registrades amb un cens aproximat de 4.000 truges de cria en cicle tancat.

Les races de truges base de la comarca són l'encreuament Landrace x Lague White. Estes híbrides són encreuades amb un finalitzador càrnic del tipus Landrace, Blanc Belga, Sintètics, etc.

La riquesa ramadera de Morella s'incrementa amb unes 100.000 places de pollastres d'engreix, unes 2.000 conilles de cria, uns 300 vasos per fer mel i un nombre variable de paons, egues i muls d'abast.

El règim de tenència de les explotacions, és d'un 50% de propietat i un 50% d'arrendaments i altres tipus. El sistema bàsic i clàssic d'explotació són el masos on es combinen els cultius i diferents tipus de ramaderia. En els últims anys hi ha algunes explotacions de ramaderia sense terra destinades a produir carn de porc.

A partir dels anys 80 ha augmentat considerablement l'associacionisme agrari. Avui en dia tots els llauradors i ramaders estan agrupats en la Cooperativa Comarcal Sant Antoni Abad de Morella i formen part d'algunes de les Agrupacions de Defensa Sanitària de ramaderia intensiva i extensiva que hi ha en el municipi.

Parlar de les Festes a Morella vol dir parlar del sentit de la festa. Encara ara, en moltes de les festes que han quedat, podem notar aquest tret important que es caracteritza per la participació de tothom i per l'organització de les festes a càrrec de les persones del poble. Això done a totes les festes un caràcter popular, que s'ha mantingut al llarg del temps i que no ens ha calgut reinventar. D'altra banda, aquesta manera de fer, evita el risc de desaparició que han tingut totes aquelles festes de les quals s'ha potenciat d'una forma excessiva la component espectacle. No oblidem que les festes són el moment de la participació gratuïta i joiosa de la gent.

Un altre element important del calendari festiu morellà és el repartiment de les festes al llarg de l'any, de forma que cada mes, o fins i tot més sovint, hi havié alguna manifestació festiva que donava color a la feina i a la convivència. Actualment això ha variat bastant per la pèrdua d'algunes de les festes i per l'acumulació i canvi de dates d'algunes altres.

Entre els elements festius generals hi juguen un paper molt important en les festes de Morella les campanes de l'Arxiprestal i el *gaitero* (dolçainer). Es tracte de dos elements sempre presents i creadors d'un ambient festiu molt suggerent. El *gaitero* interprete, encara ara, una sèrie de toques i cançons pròpies i definidores de les diades i activitats de les festes corresponents i és, sens dubte, el pregoner i ambientador fonamental de les manifestacions festives.

Les festes a Morella són organitzades pels majorals, persones encarregades de buscar els diners per a la festa a base d'acabtes pel poble i pels masos, rifes, etc., d'anar a buscar la gent necessària i de tenir a punt totes les coses pertinents.

Fora de la consideració que ens permet esta breu ressenya queden les FESTES. Les que tots els morellans reconeixen sense cap mena d'adjectiu. Les Festes de cada sis anys dedicades a la Mare d'edéu de Vallivana per vot de tot el poble des de 1678.

Si mirem ara el conjunt de les festes del cicle anual, les podríem classificar per la importància o grau de solemnitat, actes i participació. Les dues més importants són la del Corpus, a la primavera, i la de Sant Antoni, a l'hivern. Totes dues eren festes que omplien d'actes festius tot el dia corresponent i la vespra des de les 12 del migdia. En tots

dos casos els organitzadors eren els majorals, nomenats pel capítol o reunió de tots els majorals anteriors, que vetllen perquè la festa es face segons tots els cànons establits.

En la festa de Sant Antoni tenie molta importància la processó i la missa, al matí, amb la participació de tots els masovers, que eren obsequiats amb panoli a la Confraria. A la vesprada, la LLAURADA a la Plaça. Ere una exhibició dels parells més escullosos de cada mas, convenientment guarnits amb mandilades de color i conduïts pels joves. A més dels parells, actuaven també altres comparses com el "**Contrabando**", l'**Agostera**, l'**Estudiantina**, etc. Tot això s'ha anat perdent a partir de la dècada dels 70. La celebració del Corpus s'ha mantingut amb més fermesa fins a l'actualitat, amb la **Degolla** de la vespra, la missa solemne, el retaule i la processó de la tarda, encara molt característica per la presència dels sants i dels figurants que representen els personatges de la Bíblia.

Si passem a festes de grau inferior tenim les festes de barri que han tingut una significació molt important al llarg del temps i que han sobreviscut les inclemències dels temps. Aquí podem assenyalar els bous de Sant Roc del carrer de l'Almudí i la festa del Roser del Soldevila. Totes dues amb un esquema semblant. La de Sant Roc s'ha mantingut, encara que incorporada a un bloc de festes del mes d'agost de caire turístic i de recent creació, i la del Roser s'ha perdut. Eren els veïns els qui s'encarregaven de l'organització. Tant en un cas com en l'altre tenien una dansa pròpia que eixie a ballar els dies de la festa: els Pelegrins de Sant Roc i les Gitanetes del Soldevila. La festa popu-

lar girave a l'entorn dels bous de carrer, el ball rodat i la coetada de mitjanit. En cada una d'aquestes activitats hi havié una presència molt important del *gaitero* que interpretave un seguit de cançonetes que molta gent encara reconeix.

A continuació podem parlar de les festes dels patrons gremials, organitzades per torn entre els associats. Així Santa Llúcia i Sant Cristòfol, que encara se celebren i Sant Josep i Sant Jaume, que ja no se celebren des de fa uns pocs anys.

De menor importància eren les festes d'associacions particulars.

També han estat i són motiu de festa i de reunió del veïnat i avui en dia motiu de retrobada dels qui viuen normalment fora de Morella, les rogatives, les primes i les benediccions del terme. De les rogatives que es feien, actualment només quede la de Vallivana on es baixa a peu el primer dissabte de maig de cada any.

Normalment les festes a Morella obeïen al calendari religiós. Entre les festes que no tenien una motivació religiosa podem assenyalar-ne tres: La Fira, el Carnaval i la nit de Sant Joan. La Fira ha anat fluctuant al llarg del temps pels tres primers diumenges de setembre. Després d'un període bastant llarg d'existència lànguia i de ser afegida a la setmana de festes del mes d'agost, actualment se celebre el segon diumenge de setembre amb esplendor renovat. El carnaval i la nit de Sant Joan han quedat gairebé per al record.

Des de l'any 1965 es fan unes festes al mes d'agost, que comencen el dissabte després del 15 i que inclouen, com a element més important, el que ere la festa de Sant Roc. Actualment ja tenen un fort reclam turístic.

Gastronomia

Els qüinats de Morella (1)

Parlar de gastronomia i de cuina a Morella, és parlar d'una part important de la nostra cultura poc estudiada i, de vegades, oblidada, amb unes arrels antiquíssimes, que es remunten, en ocasions, a l'època dels hebreus.

Curiosament, el nostre costum de pendre l'oli i el vinagre de l'amanida com a refresc, és la mateixa per la qual era famosa la reina Rut, reina dels hebreus (representada als nostres Sexennis com una de les Heroïnes), que li agradava mullar-li el pa, quan tenia sed.

Però, bàsicament, la nostra cuina i els nostres costums alimentaris són gòtiques, amb influències àrabs, jueves i italianes, heretades, sens dubte, per la llarga convivència dels nostres avantpassats amb gent d'aquestes cultures tan diferents a la nostra.

Quan parlem per exemple de "recapte" ens remontem al S. XIII, i sabem que és un plat català que després s'estén per la resta dels regnes de la península ibèrica en noms tan diferents com poden ser "olla podrida", "escudella i carn d'olla" o "cocido castellano". Quan parlem de "rosca tapada", en realitat estem parlant d'una cuina àrab molt popular, coneguda per "penades" que es feien de carn, de peix, d'ous, de formatge, etc. i que després els italians (en els quals vam mantenir relacions comercials al S. XV), transformen en la coneguda pizza.

El llibre més antic de cuina que es coneix escrit en català, és un llibre del s. XIII d'autor anònim: el "Llibre del Sent Soví", al qual hem pogut trobar receptes de plats que en l'actualitat estem elaborant pràcticament de la mateixa manera: la "carn al tombet" es quasi igual a "la carn a la serraiynca", que tan agradava als àrabs.

Al "Llibre del coch" (2) del mestre Rupert de Nola, cuiner del rei Alfons el Magnànim, escrit l'any 1517 hem pogut trobar un "arròs al forn" que sens dubte és el nostre "arròs en crosta": la recepta que dona de "flaons ques fruyts de pella" (3) és la mateixa dels nostres "flaons".

Segons Luis Bettònica, a la versió castellana del mateix llibre editada a Logroño l'any 1520, quan parla del bon formatge curat d'Aragó està parlant del nostre formatge amb denominació d'origen "Tronxon", que usaven per fer

fregit, en penades, postres, salses agredolces, etc.

La nostra afició als escabetxes de perdiu, carn de bou (ja desaparegut de la cuina popular), boquerons, sardines en all-i-pic, etc. provenen de la cuina àrab i L'bia "el sikkag" (que vol dir menjar condimentat en vinagre).

Però com totes les parts integrants d'una cultura, la nostra cuina ha evolucionat, -lentament al llarg dels s. XVI al XVIII- i més ràpidament al llarg dels s. XIX. La guerra de la Independència, fa que els francesos ens transpassin gusts culinaris, com poden ser la sopa de flam o la xocolata en algunes salses de carn.

Però és als anys seixanta, amb el descobriment de la "trufa", quan espontàniament i produït, segurament, per la curiositat que desperta el producte, quan la nostra manera de guisar canvia, i ens atrevim a fer coses diferents als fogons.

Les carns condimentades amb trufa canvien de gust radicalment, les salses no necessiten tantes grasses i mantegues per ser exquisides, i les nostres maneres d'elaborar els plats tradicionals van canviant sense donar-nos compte.

També han influenciat la ràdio i la televisió; les millors comunicacions viàries, han permès una major varietat de productes, i han fet una dieta més equilibrada, més sana i més variada,

sobretot en el que es refereix al peix, que fins l'aparició de l'automòbil es limitava a la sardina i l'abadejo, ja que el peix blanc "era per als malalts".

Per conèixer els costums culinaris d'un país i l'autèntica evolució de la seua manera de menjar, s'ha de conèixer la cuina dels seus restaurants, i s'ha de tastar la seua cuina autòctona, sols així descobrirem una part fonamental de les diferents maneres i formes de viure.

Des de fa uns quinze anys, els restaurants de Morella (primer molt lentament i darrerament amb més dinamisme) estan fent una cuina autòctona, suavitzada, modernitzada i més adequada als gusts actuals. Conservant els plats més coneguts de la nostra cuina i, de vegades, elaborant plats nous, basats en productes típics del país -d'altra banda d'excel·lent qualitat- respectant l'equilibri entre tradició i modernitat, sens dubte necessari, per aconseguir una nova forma de menjar respectuosa amb la nostra cultura i per tant amb la nostra pròpia història.

(1) "qüinats" significa en català antic guisats.

(2) "coch" significa en català antic cuiner.

(3) "pella" significa en català antic paella.

Alicia Carceller

Dos itineraris pel terme de Morella

NOTA: Hem triat aquests dos itineraris, d'entre altres possibles, perquè sinó de forma completa sí gran part cal fer-los a peu utilitzant així el mitjà més adient i menys contaminant per la natura: el nostre propi cos.

MORELLA – MOLA LA GARUMBA– SANT ANTONI DE LA VESPA

L'eixida de Morella la fem pel portal del Forcall. Ens trobem ràpidament amb l'antiga església, ara en ruïnes, de la Puritat i d'allí empenem la Costa del Nogueral fins arribar a la carretera, als peus del Beltran. Carretera avant i seguint cap a Cinctorres ens trobem a mà esquerra el molí d'Adell. Entrem de cara al riu passant per la Venta els Fesols; allí podem esmorzar.

Eixint altra volta a la carretera creuem un pont i tan sols passar-lo i a la dreta trobem una pista que ens durà fins unes granges. D'allí mateix un camí, quasi desaparegut, ens durà fins el mas de Borràs. Abans de creuar el mas ens trobem un grapat de carrasques i un caminet que ens durà fins la pista que ve des de la carretera, de dalt del collet de Canteret. Seguint aquesta pista arribem als peus de la Mola i és d'ahí d'on comencem la pujada.

A vista, a mà dreta, quede el mas de Segureta de la Serra. Camí amunt, a camp través, ens dirigim cap una antiga teuleria ja molt deteriorada, però on encara es pot vore com i on treballaven aquella gent, com també es poden trobar pileres de teules amontonades.

Des d'aquesta teuleria i camí cap a munt dividim una portera, aquesta és l'entrada de la Mola.

Ja damunt de la Mola tenim al davant el poble de Morella; estem situats a l'antic peiró de Sant Pere, ara caigut i "substituit" per un altre "peiró" geodèsic. Pels voltants d'aquest indret trobem una font i més endavant el Mas de la Mola.

Tornant pel camí de pujada fem cap altra volta a la pista. Estem als peus de la Mola. Seguint pista avant arribem al mas de les Moreres, on podem aturar-

nos per dinar.

Des d'aquest mas, i als seus peus, seguint el barranquet que hi ha, i per la seua esquerra anem per un caminet, ja a voltes inexistent, arribant a l'ermita de Sant Antoni de la Vespa.

Nota: aproximadament, sempre depenent de les parades, que puguem fer al camí, eixint a les 9 del matí de Morella podem estar a St. Antoni de la Vespa cap a les 2 del migdia.

MORELLA – XIVA (Passant pel mas dels Carrascals)

Emprenem la caminada pel portal de Sant Miquel, passem Sta. Llúcia i ens trobem amb els segons arcs. Allí, tot just abans de creuar-los i a mà esquerra hi ha un camí de ferradura que puja fins al collet de Sant Pere. Més o menys a meitat pujada trobem un altre camí que ens porte al mas de Torre el Poso, encara que nosaltres deixem aquest mas a mà esquerra a uns 100 metres d'un pou on ens aturarem a esmorzar.

A la vora del pou a la seua esquerra arranque un camí que fa pujada fins arribar a un collet. Des d'allí dalt podem vore als nostres peus un petit pinar i més avall uns bancals del mas de Ripollés

que també el tenim davant dels ulls. Darrere i més baix que nosaltres es queda Morella i més enllà ben lluny les serres de Penyagolosa.

Troblem el camí de baixada que creue pel mig del pinar i arribem al mas de Ripollés. Creuant la seua era segueix el camí que ens durà fins un riu que hem de passar per trobar-nos amb els corrals de Ripollés i la pista (cap a l'esquerra) que ens durà al mas dels Carrascals.

Poc abans d'arribar al mas, la pista fa costa avall i arriba a una font que està a la vora d'un gran noguer. Pugem fins al mas i creuem per davant la porta i l'era. Des d'ací trobem un camí que ens porte cap a uns bancals ja erms. El riu des d'ací fins Xiva es quede sempre a la nostra esquerra i moltes vegades a vista de pardal ja que el camí ens duu per damunt d'uns singles d'altura considerable. Seguint cap avant el camí ens porte per damunt de l'ermita del Roser. Xiva es quede ben abaix i a la nostra vista. El camí que hem emprès ens fa aplegar fins la mateixa entrada del poble.

Nota: eixint a les 9 del matí i parant a esmorzar i vore el més interessant, podem arribar a Xiva cap a la 1 del migdia.

Jesús Sangüesa Ortí

JOVENIVOL
moda

BLASCO DE ALAGON, 41
Tel 160710 MORELLA

TEJIDOS Viñals
Segura Barreda, 1
San Nicolás, 22 - Tel. 16 00 63 - MORELLA (Castellón)

Les perspectives de futur

Hem demanat l'opinió dels dos partits de Morella.

Només ens ha arribat la contestació següent

PSPV - PSOE

Voldria agrair a la revista AU! l'oportunitat que ens dona de poder expressar les nostres opinions al voltant del futur de Morella i sobretot l'encert d'obrir un espai de reflexió que pugui ajudar a espantar noves perspectives per als morellans.

La notícia fa uns mesos del descens de la població de Morella per baix dels 3.000 habitants significava -almenys per a nosaltres- el senyal d'alarma d'una situació d'estancament, si més no de franca decadència, d'una ciutat que afronta el final del segle d'eixa manera amb una gran dosi d'incertesa.

Morella no ha aconseguit en els darrers anys fer palès un projecte de futur capaç de cohesionar i il·lusionar als morellans, que possibilitara eixe "renaixement" de Morella que, a les acaballes del segle, creem realitzable.

La decadència de Morella no és un mal necessari. En estos moments es donen les condicions per intentar ressituar Morella al lloc que li pertoca. L'opció conservadora que dirigeix l'ajuntament ha optat per impossibilitar el progrés i, el que és encara més perillós, ha forçat una situació de crispació i falta de voluntat d'enteniment.

Recuperar al màxim el diàleg i assumir com a positiu tot allò que puguen aportar tots els morellans, siguen quines siguen les seues idees, ha de ser, per tant, una

qüestió prèvia a qualsevol esforç col·lectiu seriós per tal d'eixir d'esta situació i avançar cap a una Morella en progrés. D'esta manera aprofitariem tots els impulsos, totes les iniciatives i caminariem en força cap a la consecució dels objectius ambiciosos que la nostra ciutat mereix.

EL FET ECONÒMIC

Sense dubte, el problema fonamental que avui es planteja entre nosaltres és la necessitat d'augmentar les possibilitats econòmiques: la creació de llocs de treball i les expectatives de futur. I per això, d'una vegada per totes hem d'aprofitar al límit les nostres possibilitats en el turisme, la ramaderia i -perquè no- en la mateixa indústria. A pesar de totes les dificultats del moment per a la creació d'indústries entenem com a objectius bàsics la millora de carreteres i altres infraestructures i la instal·lació d'un polígon industrial que oferte sòl industrial en condicions a totes les iniciatives que sorgisquen o que es puguen incentivar. Respecte al turisme ningú no pareix ja dubtar de la importància estratègica que pot tindre per a la Morella del futur. Són encara moltes les oportunitats que estan per encetar, tot i tenint en compte que cada vegada més ha augmentat l'oferta de turisme d'interior i, per tant, cal fer un esforç per millorar la nostra posició aprofitant al màxim el nostre patrimoni cultural i millorant la

qualitat del servei. La mateixa cosa podríem dir de la ramaderia, augmentant les condicions per fer més competitiva la seua existència.

UNA MORELLA ON ES PUGA VIURE BÉ

La Morella del futur ha de tenir uns serveis públics de qualitat. La sanitat, després de dignificar l'assistència a través del Centre de Salut, ha d'ampliar permanentment els serveis d'atenció i prevenció, fent d'eixe Centre de Salut un punt de partida de millora quotidiana de la salut de tots. En educació, la construcció del nou centre d'EGB i la reforma de l'antic col·legi dels Escolapis, per dotar la ciutat d'un Institut de Batxillerat on es puguem estudiar en qualitat els distints batxillerats que planteja la reforma de les ensenyances mitges, són accions prioritàries.

La societat morellana ha de dinamitzar-se amb una activitat cultural i esportiva àmplia que permeta noves opcions de vida als jòvens i majors. Una societat respectuosa on la convivència siga un factor fonamental de progrés i solidaritat entre els morellans.

No sé quin serà el nostre futur col·lectiu. El que sé és que depèn de nosaltres mateixos, de la nostra capacitat d'il·lusió i compromís amb el nostre poble. Morella s'ho mereix.

Joaquim Puig

Servei Oficial
Land-Rover Santana i Suzuki
Vehicles tot terreny

JULIO ORTÍ

Barri de l'Hostal Nou - Tel. 16 00 37

Aprofiteu les ofertes Ford!!!

JULIO ORTÍ

Barri de l'Hostal Nou - Tel. 16 00 37

Servei Oficial FORD

Vehicles nous i usats

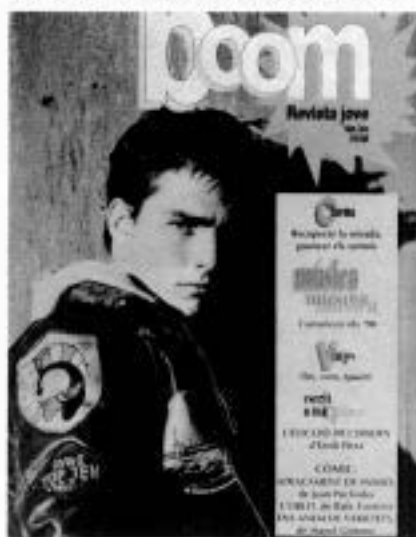
LA BÚSTIA

Com vau poder observar fàcilment, el número anterior anave carregadíssim. I és que hi ha tantes coses a dir... No us queixareu: quatre pàgines més, un pòster, i com sempre, notícies i articles a manta. I quan passe açó, sempre hi ha una secció que no cap i només vam poder traure les cartes més urgents. A més, cada vegada arriben més coses al nostre raconet de l'oficina de Correus de Morella, fruit d'intercanvis que possibiliten que pugueu tenir a l'abast moltes publicacions.

Per exemple la revista **REPORT** editada pel Consell Europeu de Comitès Nacionals de la Joventut, on trobareu informacions dels diferents consells nacionals, entre ells el català. És el n.º 0 de juliol de 1990. La llengua que use és l'anglès.

I com és habitual, la revista de **TRAIQUERA**. El número de juliol dedicat a temes diversos com el Corpus, el pla de carreteres del Baix Maestrat, l'Escola-Taller, el transvasament de l'Ebre. Apareix un article de José Calvo sobre el Corpus de Morella i una nota a la secció comarcal sobre les festes del Barri de Sant Joan de Morella. El número d'agost quasi està dedicat íntegrament al Reial Santuari. En el número 158 es fa ressò de les Festes d'aquest estiu, incloent el pregó i il·lustrant-lo amb abundants fotografies. També hi ha el comentari de diverses notícies d'abast local i comarcal. Pel que fa als Ports, notícies breus de Vallibona i Morella. El número 159 està presidit per la inauguració del Centre de Salut, al lloc de l'antiga caserna de la Guàrdia Civil. Ens interessa saber que eixe centre s'encarregue de la rehabilitació física de la zona dels Ports. Hi ha més notícies breus de la nostra comarca i el número, de 16 pàgines, acaba amb la secció «Els Nostres Pobles», dedicat a Vilafranca, amb informació extreta, en part, del monogràfic de la nostra revista. Al número 160, el de novembre, les seccions habituals, on es fan ressò

de la visita al Jutjat de Vinaròs dels directius d'ENDESA, també crítica al director de Canal 9, Amadeo Fabregat i una secció dedicada als Caperó, una poderosa família traiguerina del segle XVII. Al 161, de desembre, a part de notícies breus de Catí, comente l'aprovació d'una moció del grup popular de l'Ajuntament traiguerí, a petició d'ACPV, exigint al Ministeri de Comunicacions que no pose cap problema a la recepció mútua de TV3 i TVV a les tres comunitats autònomes. També hi ha un article del diputat nacionalista Aureli Ferrando sobre unes declaracions del Sr. Kindelan, President d'ENRESA i conseller d'ENDESA, acusant als qui s'oposen al cementeri nuclear de «pornogràfics». També hi ha un comentari d'alguns punts relatius a la querrela contra la tèrmica, amb informacions de l'advocat Marc Viadel, acusador popular.

S'ha de destacar l'aparició de **BOOM**. Revista Jove. És una nova revista valenciana d'informació general, molt ben editada i escrita en la nostra llengua. Conté les seccions: D'ací, d'allà, Veus, Música, Cinema, Viatjar, Còmic, Pren nota, Escrit a mà (quina). Té importants col·laboradors com Alfons Cervera, Vicent Sanchis, Emili Piera... Ens ha arribat el número zero.

Per altra banda, la *Comissió Cívica per la Senyera de Jaume I*, de Castelló, va tenir el gust de convidar-nos als actes commemoratius del 9 d'octubre, que aprofiten per homenatjar l'escriptor Enric Soler, en reconeixement a la seua acció en defensa de la nostra llengua i cultura.

Com ja haureu vist al número passat, la Diputació ens ha tramés el calendari del **BIBLIOBÚS**, una biblioteca mòbil que enguany recorre dues comarques molt desassistides: L'Alt Palància i Els Ports. La missió del Bibliobús és portar el llibre i el video cultural als pobles que no disposen de Biblioteca, que a la nostra comarca són quasi tots. A més, el bibliobús fa d'oficina d'informació i documentació juvenil.

Del Centre Carles Salvador ens informen de la celebració de les **Jornades de Llengua «Carles Salvador»** amb el programa dels diferents cursos sobre temes de llenguatge.

El Molt Honorable President Lerma ens saluda i ens invita a la inauguració del Centre de Salut de Morella. També ens saluda un parell de vegades el president de l'Associació Cultural Alambor de Benicarló per convidar-nos als actes de la **V MOSTRA LITERÀRIA AL BAIX MAESTRAT**, que es celebrarà el mes d'octubre i a la presentació del *Diari Espiritual* de Josep Igual, feta el passat desembre. Més salutacions, aquest cop de la Directora de la *Biblioteca General e Històrica* de la Universitat de València, per agrair-nos la tramesa de la *Guia Bibliogràfica de la Comunitat dels Ports* (sic!).

La **Generalitat Valenciana** ens envie informació del Gabinet d'Ús i Ensenyament del Valencià sobre la promoció de la llengua, amb uns díptics i un pòster i de la Conselleria de Cultura, sobre la programació d'exposicions. A Vilafranca en van fer una sobre Miguel Hernández.

Menció especial mereix la inauguració de l'Exposició *La Impremta*

Valenciana a la Llotja de València, ja que el President i l'Alcalde de València ens inviten dues vegades. També ens invite una caixa d'estalvis a l'exposició sobre la *Impremta Popular Valenciana (Aiques, Col·loquis i Al·leluies)*.

I del **MUSEU DEL MONTSIÀ** ens arriba un programa anomenat «Coneguem el Delta a la tardor»; és un recorregut en bicicleta pel Delta de l'Ebre, i fan diverses eixides durant els mesos de setembre i octubre, per conèixer millor eixe paratge natural tan interessant i tan proper. També una invitació per a la inauguració de l'exposició d'escultures de Rufino Mesa. De la *Coordinadora per a la Defensa de les Comarques de l'Ebre i Els Ports* ens van invitar a la Xerrada-Debat sobre l'Impacte de la Tèrmica d'Andorra en els ecosistemes dels Ports, que es va celebrar el passat 26 d'octubre al Museu del Montsià i del mateix i activíssim museu ens comuniquen que la *XXXVII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos* es celebrarà l'any 1991 a Amposta i ens inviten formalment a participar-hi, bé amb la nostra assistència i/o presentant comunicacions «sobre el Montsià o comarques veïnes».

També del Montsià, de Sant Carles de la Ràpita, ens arriba informació sobre el Congrés Internacional que es va celebrar del 5 al 9 de desembre sota el títol *380 Aniversari de l'Expulsió dels Moriscos*. També tenim a la vostra disposició els números 1, 2 i 3 d'**EL DIARIET**, fet per l'Agrupació de Joves Les

Cases de Mar. Té les seccions: Sabieu què..., entitats, entrevistes, ecologia, opinió, cultura, poesia i esports. Està escrit en català; la periodicitat és trimestral.

PRESENCIA EVANGÈLICA ens tramet el número 111-112. Hi apareix una cronologia de les versions bíbliques catalanes. Al número 113-114 hi ha un article sobre «Valentí Almirall, forjador del catalanisme polític».

De Cinctorres ens arriba l'**Informatiu Municipal**, corresponent a l'Estiu, ara amb una nova presentació més acurada (El fan a la mateixa impremta que AU!), i escrit majoritàriament en la nostra llengua. Conté informació útil sobre els serveis comarcals de diferents Concelleries.

I d'**ACCIÓ CULTURAL DEL PAÍS VALENCIÀ** ens arriben els números 57 i 58 del seu *Bulletí*, dels que, a part de les interessants seccions habituals que ens parlen, entre d'altres, del greu problema de la TVV, hem de destacar necessàriament (i ja ens perdonareu la immodèstia!) la ressenya que fan de la **Guia Bibliogràfica de la Comarca dels Ports**. També esmenten l'aparició del número 15 de la revista que teniu a les mans, destacant l'article de Domi Pastor.

Ens ha arribat també el número 11 de la revista **OPINIÓ**, editada pel PSPV-PSOE de Morella, amb un article d'A. Rallo sobre els comptes de l'Ajuntament de Morella. També l'Obertura del Centre de Salut, el Festival de Música i

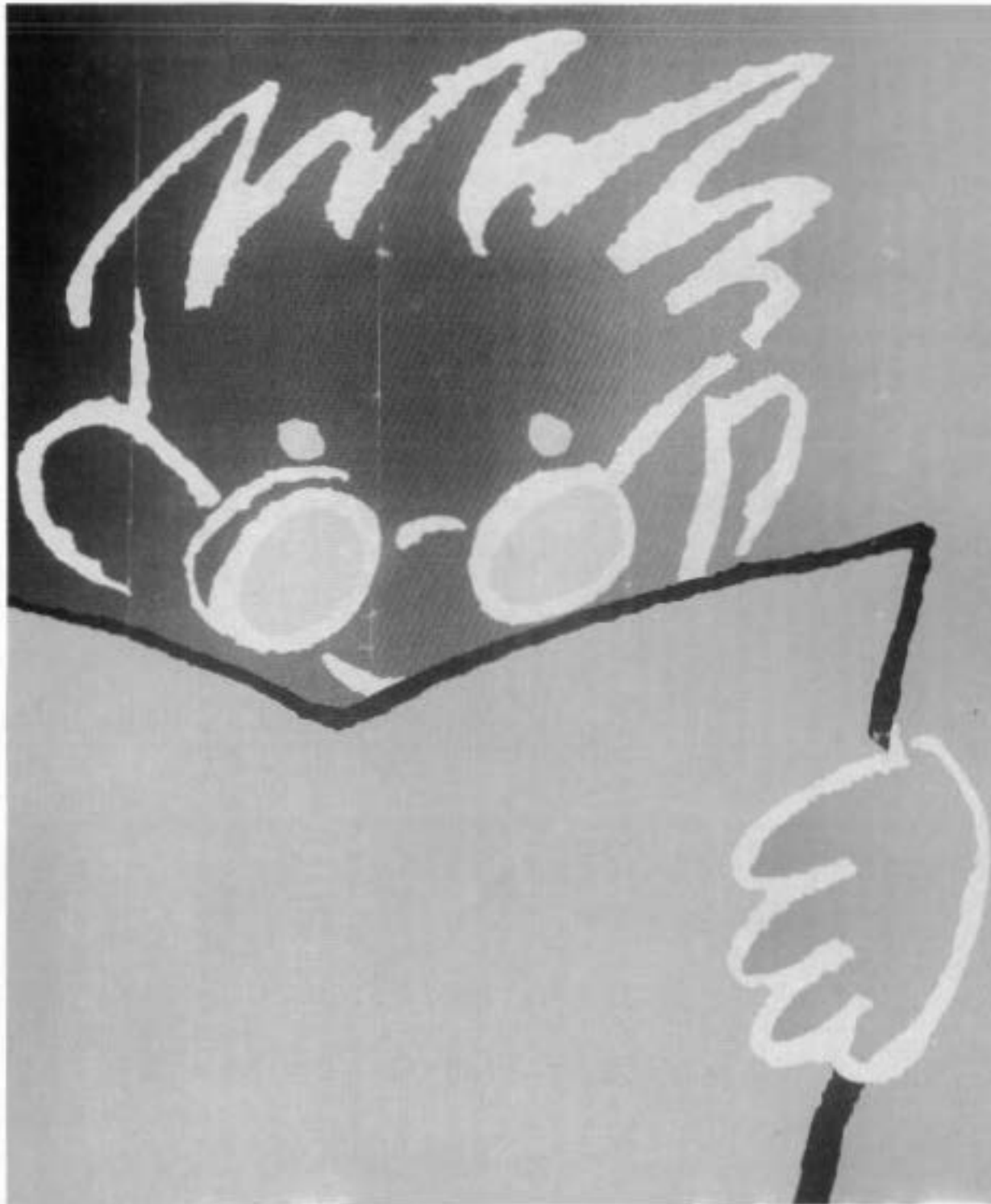
notes sobre el Castell i la Banda de Morella ocupen les pàgines de la revista. Al 12 també parle de futures inversions, com el cobriment del dipòsit d'aigua de Morella o la planta de biogàs. I naturalment es fa ressò del fet que ha trasbalsat darrerament la comarca: el rodatge de la pel·lícula «TRAMUNTANA», ambientada en la conquesta catalano-aragonesa del País Valencià. El **Grup Municipal Socialista de Morella** ens va convidar a assistir i participar en la conferència «El centre de salut i la millora de l'atenció Sanitària» i ens ha passat un quadern amb el text del discurs de X. Puig presentant el seu programa «COMPROMÍS PER MORELLA», l'agost de 1989.

L'Escola-Taller de Morella, a través del seu coordinador, ens informa que l'Escola té un Mòdul de *Promoció i Desenvolupament* per a elaborar estudis i projectes sobre les seues activitats i les de la comarca. Han publicat un opuscle amb el títol *Fàbrica Giner - Morella* i han col·laborat en l'edició de la publicació *PUC-POTS* editada per les Escoles-Taller de la província.

La *Crida a la Solidaritat* en Defensa de la Llengua, la Cultura i la Nació Catalanes, ens ha enviat el seu **INFORMATIU-PAÍS VALENCIÀ**. Hi ha notícies sobre qüestions nacionals i lingüístiques, insubmissió i sobre el 3r. **APLEC DE LA MARINA**, a Benissa.

També hem rebut unes reflexions filosòfiques que reben el nom de *Manifest dels Inexistents*.

 <p>Hostal El Cid</p> <p>Telèfons: 16 00 08 i 16 01 25 (2 línies)</p> <p>Portal de Sant Mateu, 2 MORELLA (Castelló)</p>	<p>TALLERES HONORIO</p> <hr/> <p>Agencia RENAULT </p> <hr/> <p>Hostal Nou, s/n <i>Teléfono 16 01 91</i> MORELLA</p>
--	---

El Biblioteca de la Diputación es una biblioteca móvil que ofrece distintas localidades de la provincia. Su misión es la de acercar el libro y hacer la lectura a todos los habitantes de los pueblos de la Comarca de Castelló que carecen de Biblioteca Pública o Centro de Lectura.

Desde este punto se visitan los Comarcas del Alto Palancia y El Port, siendo 25 las publicaciones y las que se de servicio.

Al mismo tiempo sirve de enlace de estos pueblos con la Biblioteca Cultural que la Diputación tiene creada, con sede en el Servicio de Publicaciones.

El Biblioteca ofrece sus servicios en lugares de fácil acceso, próximos a zonas deportivas y centros educativos, con una personalidad propia.

Para acceder a este servicio de préstamo de libros se necesitan disponer de un carnet de lector, solicitarse para ello una fotografía tamaño carnet y una fotocopia del DNI, y en caso de no tener la edad, solamente la fotografía.

Desde el mismo punto el Biblioteca ofrece un nuevo servicio: el préstamo de una oficina de documentación y fomento juvenil, dependiente del Institut Valencià de la Joventut.

Se ofrece un taller al acceso de los jóvenes de las zonas rurales o toda la información necesaria para el desarrollo de sus actividades.

La información que ofrece es muy variada: exposiciones, ferias, concursos, encuentros, viajes, talleres con talleres, grupos musicales, exposiciones, conferencias, documentales, etc.

Todos los servicios que presta el Biblioteca son gratuitos.

ALTO PALANCIA

Alto Palancia	Castellón	El Port	El Port
1.100	1.100	1.100	1.100
1.100	1.100	1.100	1.100
1.100	1.100	1.100	1.100
1.100	1.100	1.100	1.100

EL PORT

El Port	El Port
1.100	1.100
1.100	1.100
1.100	1.100
1.100	1.100

OCTUBRE	NOVIEMBRE	DICIEMBRE
1 2 3 4 5 6 7	1 2 3 4	1 2
8 9 10 11 12 13 14	5 6 7 8 9 10 11	3 4 5 6 7 8 9
15 16 17 18 19 20 21	12 13 14 15 16 17 18	10 11 12 13 14 15 16
22 23 24 25 26 27 28	19 20 21 22 23 24 25	17 18 19 20 21 22 23
29 30 31	26 27 28 29 30	24 25 26 27 28 29 30 31
ENERO	FEBRERO	MARZO
1 2 3 4 5 6	1 2 3	1 2 3
7 8 9 10 11 12 13	4 5 6 7 8 9 10	4 5 6 7 8 9 10
14 15 16 17 18 19 20	11 12 13 14 15 16 17	11 12 13 14 15 16 17
21 22 23 24 25 26 27	18 19 20 21 22 23 24	18 19 20 21 22 23 24
28 29 30 31	25 26 27 28	25 26 27 28 29 30 31
ABRIL	MAYO	JUNIO
1 2 3 4 5 6 7	1 2 3 4 5	1 2
8 9 10 11 12 13 14	6 7 8 9 10 11 12	3 4 5 6 7 8 9
15 16 17 18 19 20 21	13 14 15 16 17 18 19	10 11 12 13 14 15 16
22 23 24 25 26 27 28	20 21 22 23 24 25 26	17 18 19 20 21 22 23
29 30	27 28 29 30 31	24 25 26 27 28 29 30

Diputació de Castelló

BIBLIOBÚS

CENTRE D'INFORMACIÓ, DOCUMENTACIÓ I ASSESSORAMENT JUVENIL

COMARCA

ARES.— El passat mes de desembre el fort vent i el fred van fer acte de presència durant uns quants dies a la comarca. Teules, persianes, branques d'arbres anaven amunt i avall pels carrers dels pobles.

Al poble d'Ares una enorme grua que s'usava per les obres de l'Església va caure a causa del vent i van sofrir desperfectes unes 10 cases, alguna d'elles destrossades per complet. Cal dir igualment que no va hi haver cap desgràcia personal.

EL FORCALL.— Amb un pressupost de 6.000.000 de pessetes la Diputació provincial ha adjudicat el projecte de remodelació de l'enllumenat públic al Forcall.

CINCTORRES.— A finals de l'any passat, l'11 de setembre, el Conseller d'Agricultura i Pesca, Lluís Font de Móra, va inaugurar un menjador per voltors. Igualment es va aprofitar l'ocasió per

soltar diverses aus de rapinya.

El menjador i la solta d'aquestes aus, s'ubiquen al terme municipal de Cinctorres, al paratge del Bobalar, a uns 1.259 metres d'altitud.

MORELLA: Presentació de l'E. i C.— El passat 29 de desembre es va presentar al saló d'exposicions de la Caixa d'Estalvis de Castelló, el Centre per la Promoció del Patrimoni Cultural dels Ports, Economia i Cultura.

El secretari d'aquest grup, Ramon Pascual, va vindre a dir que aquest Centre ha de servir com a motor per impulsar activitats que serveixen per millorar les estructures econòmiques i culturals de la Comarca.

MORELLA: Exposició del M.P.D.— Durant el període de vacances de Nadal de 1990/91, al saló d'Exposicions de la Caixa d'Estalvis de Castelló van estar exposats uns plafons i un vídeo informatiu per vore el treball que s'ha

fet, que es fa i que es farà en un futur, al Mòdul de Promoció de Desenvolupament i a l'Escola Taller de Morella.

Aquest M.P.D. i l'Escola Taller estan ubicats actualment a l'antiga fàbrica de Giner i és allí on es treballa i es restaure part del patrimoni del nostre poble i comarca.

EL CINE A LA COMARCA.— En iniciar-se la tardor a la comarca va començar igualment un muntatge espectacular: el rodatge d'una pel·lícula de cine: Tramontana.

Personatges famosos i coneguts com Alvaro de Luna —Algarrobo— i d'altres actors més joves com Emma Suárez i Jorge Sanz es veien passejar i xarrar pels carrers de Morella.

També més de 200 persones del poble van treballar d'extres a aquesta pel·lícula ambientada al segle XIII, durant el temps de la reconquesta de Jaume I i quan es començava a repoblar aquestes terres.

El dret a la salut: Programa A.M.A.S.

Com alguns de vostès ja coneixeran, pels diferents mitjans de comunicació, des de fa uns mesos es ve realitzant en la Comunitat Valenciana i per primera vegada en tota Espanya, una sèrie d'activitats encaminades a millorar la SALUT, mitjançant la correcció dels hàbits erronis (alimentaris, higiènics, etc...).

Estes activitats, s'enquadren dins del Programa A.M.A.S., que són les sigles d' Adequació de les Associacions de Dones a una Alimentació Higiènica i Sana". El contingut del Programa està basat en la PREVENCIÓ DE LA MALALTIA, per millorar la qualitat de vida de tots els membres de la comunitat.

Des del Centre de Salut Comunitària de Benicarló (Àrea 01, a la que pertanyen entre altres: Morella, Sorita, Sant Mateu, Vinaròs, Penyíscola, Benicarló...) s'ha dissenyat este PROGRAMA D'EDUCACIÓ PER A LA SALUT, en col·laboració amb les Associacions de Dones existents en la zona. Això és degut, a què, encara avui, en un alt percentatge de famílies és la dona la responsable de les tasques relacionades amb la higiene i l'alimentació, —sense

oblidar-nos d'eixos hòmens; que cada dia, en major nombre, participen també en estes tasques.

Centrant-nos en la família i per millorar l'estil de vida és necessari canviar els mals hàbits adquirits, per altres de nous. Això suposa un esforç per part de tots i és primordial en la infantesa, en les formes de vida s'aprenen d'una manera **natural**. Per tot això, hi ha pensades unes activitats concretes, que poden ser:

a) Xerrades-col·loqui, per a diferents col·lectius de persones: "ames de casa"; Associacions de Pensionistes i Jubilats; Associacions Juvenils i Esportives; Restauradors; Pares/Mares de Família, etc... sobre temes tan interessants com: Higiene alimentària en l'àmbit domèstic; Alimentació higiènica i sana en la 3a. edat; Higiene alimentària en les acampades; Ús dels electrodomèstics i higiene adequada (frigorífic, microones, etc...); Menús Escolars higiènics i sans; Dieta Mediterrània; Dieta contra la hipertensió...

b) Els xiquets i les xiquetes, participaran en jocs relacionats amb els grups alimentaris. I també —amb la

col·laboració voluntària del professorat— participaran en activitats escolars relacionades amb la salut i la higiene.

c) Aprofitant la ràdio comarcal, organitzar Concursos i Programes Divulgatius, sobre el tema.

El Programa A.M.A.S., es tancarà l'any vinent amb una Fira de la Salut, on es recopilaran i exposaran els resultats obtinguts per tots els participants.

Hem de recordar —una vegada més— que la millora dels models de vida és una tasca de tots i per a tots. Tots i totes, ciutadans i ciutadanes, tenim el DRET a la salut i el DEURE de mantenir-la i millorar-la, la qual cosa repercutirà en benefici de tota la societat. Per això us invitem a tots: xiquets, joves, jubilats, associacions, etc... a participar en este Programa, perquè la SALUT ÉS TASCA DE TOTS.

Periòdicament els anirem informant, amb cartells en llocs públics i per la ràdio Comarcal, de les dates i els llocs de les xerrades-col·loqui i altres activitats.

ASSOCIACIÓ DE DONES DELS PORTS.

Nº 963, del Registre d'Associacions de la Generalitat Valenciana.

CIF nº G-12087136.

RECUPEREM EL NOSTRE PATRIMONI

D'ençà del Quinquenni

Autor: Julià Pastor i Aguilar

Vaig estar a Xiva, l'agost passat, a tocar amb els **gaiteros** de Morella a les festes Quinquennals de la Maredeu del Roser. Vam tocar a l'entrada de la Maredeu, a la cercavila, al retaule, a la processó i a les corregudes de galls.

Ja pots ben dir que sempre es **deprenen** coses noves. Aquest camí en vaig **deprendre** varies. La primera és que per a fer festa el més important és tindre il·lusió i entusiasme, tant per part dels organitzadors com per part dels participants. La segona és que val la pena conservar les raïls, perquè vertebrin la persona i donen sentit i força al viure. La tercera, que el goig i l'alegria són molt contagiosos. A més de totes estes coses també vaig **deprendre** unes cançonetes i m'agradaria deixar-ne constància. Es tracte del ball del poll, una tocata de corregudes de galls i la música de les albaides col·lectives, que vam cantar per tots els racons del poble amb l'entusiasme a flor de gola.

A continuació poso la transcripció de les tres cançonetes.

EL BALL DEL POLL: La versió que ací figure està refrendada pel Sr. Agustí Rallo Grau, ben conegut de tots com a bon ballador i campió del ball. Ell me la va cantar, fent un esforç molt d'agrair, i em va donar l'aprovació, quan la vaig tocar amb la dolçaina.

LA CORREGUDA DEL GALL: Es tracte d'una cançoneta que es toque a les corregudes del gall. Es va repetint, sense parar, mentre dure la correguda. Des de l'eixida a l'arribada.

LES ALBAIDES COL·LECTIVES: Aquí poso la música de les albaides que va cantar, a migdia per tot el poble, un grup de persones a on estaven Pedro Adell, Ramon Sebastià, José Adell, José Pompilio Sebastià, Alejandro Guimerà, Manuel Sebastià i Eladio Adell. A més de la música, trobareu tota una sèrie de cobletes que m'han facilitat fonamentalment els Srs. Pedro Adell i Alejandro Guimerà.

Ball del Poll

Musical notation for 'Ball del Poll' in 2/4 time, marked 'vivo'. It consists of four staves of music in G major. The first staff starts with a treble clef and a key signature of one sharp (F#). The music is a lively dance tune with eighth and sixteenth notes. The word 'vivo' is written above the first staff. The piece ends with a double bar line and a fermata.

Albaides

Musical notation for 'Albaides' in 3/8 time, marked 'Temps de Jota'. It consists of ten staves of music in G major. The first staff is labeled 'DOLÇAINA I VEU'. The lyrics are: 'En es - la ca - lle que en - tra - mos En es - ta ca - lle que en - tra - mos e - chan a - guay sa - len ra - sas; y por e - so la lla - ma - mos la ca - lle de las her - mo - sas la ca - lle de las her - mo - sas'. The second staff continues the melody. The third staff continues the melody. The fourth staff continues the melody. The fifth staff continues the melody. The sixth staff continues the melody. The seventh staff continues the melody. The eighth staff continues the melody. The ninth staff continues the melody. The tenth staff continues the melody. The piece ends with a double bar line and a fermata. The word 'DOLÇAINA SOLA' is written above the eighth staff.

Cobletes

En nombre de Dios empiezo
y el de la Virgen María.
Esta es la primera copla
que cantamos este día.

Subiendo esta cuesta arriba
me cortaron un vestido.
Y cuando volví a bajar
ya lo tenía cosido.

Por decir: ¡Viva San Roque!
me llevaron prisionero.
Ahora que ya estoy libre;
¡Viva San Roque y el perro!

¿Qué es aquello que reluce
encima del campanario?
No es estrella ni es lucero.
Es la Virgen del Rosario.

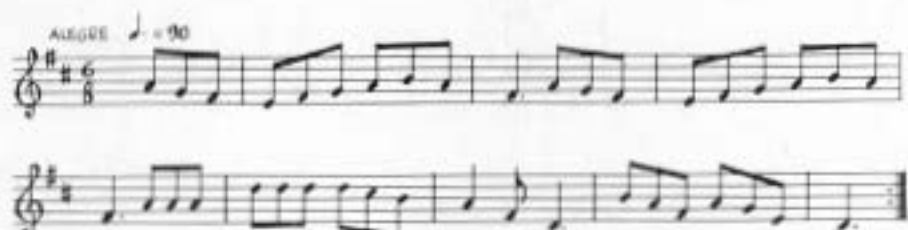
¡Viva Chiva! que es mi pueblo,
y el Salvador mi patrón.
Y a la Virgen del Rosario
la llevo en el corazón.

En el medio de la plaza
hay una piedra redonda
para picar el tabaco
los mozos que van de ronda.

En esta calle que entramos
tiran agua y salen rosas
y, por eso, la llamamos
la calle de las hermosas.

Maredeu del Roser,
Tu que estàs en eixes roques,
guarda-mos l'horta de Xiva.
Que no es sequen les bajoques!

Corregudes de Galls

Yo soy amo de la burra.
De la burra mando yo.
Cuando quiero digo arre,
cuando quiero digo so.
Allá a la entrada de Chiva
lo primero que se ve
son las ventanas abiertas
y las camas sin hacer.
En la población de Chiva
han hecho un puente de nieve
y los hombres que trabajan
beben vino y aguardiente.
¡Viva Chiva! porque tiene
un hermoso campanario,
con un letrado que dice:
¡Viva los que están cantando!

La calle mayor se enciende
por la parte de la umbría.
Si fuera por la solana
yo mismo la apagaría.
Salve madre muy querida,
Salve Virgen del Rosario,
Salve patrona de Chiva
y todos los chivatanos.
¿De esa ventana tan alta,
de ese balcón tan pendiente,
de la moza de esa casa,
quién será su pretendiente?
Me despido, me despido,
me despido y no me voy.
Me despido de palabra
pero no de corazón.

Proposta d'actuació cultural

Els següents suggeriments han estat elaborats pels socis de l'Associació Cultural i Comissió de Normalització Lingüística dels Ports a partir d'un esborrany inicial que van rebre tots els socis. És a dir, aquelles persones que a la butlleta de subscripció de la revista van indicar que volien ser socis de l'Associació. Amb la subscripció a la revista AU! ja està inclosa la quota i done dret a rebre les informacions internes de l'Associació i a participar en l'elecció de la junta directiva. Si no us ha arribat el paper és perquè no consteu com a soci. Escriviu-nos i dieu-nos-ho. És una manera de fer costat a les activitats que duem a terme.

Aquests punts seran enviats als partits polítics de la comarca com a contribució de l'Associació Cultural a l'estímul d'iniciatives del seu àmbit. Les relacionem suscintament a continuació.

PROPOSTA D'ACTUACIÓ CULTURAL

- PUBLICACIONS:

- llibres
- opuscles
- fullets
- ACTES PÚBLICS:
 - teatre
 - cinema o vídeo
 - conferències
- SERVEI DE LECTURA
- ORGANITZACIÓ DE COL·LOQUIS O TROBADES CIENTÍFIQUES
- PROMOCIÓ EXTERIOR:
 - Organització d'algun concurs o mostra, que podie estar esponsoritzat per alguna firma privada. Que podrie dur el nom del poble o de la comarca, i estar relacionat amb el medi ambient, o amb qualsevol altre àmbit.
- INVENTARIS D'ARXIU
- FACILITACIÓ DE L'ACCÉS ALS ARXIU
- CULTURA TRADICIONAL:
 - recuperació de festes
 - modificació de desvirtuacions

- FOMENT DE L'ESTUDI DE LA CULTURA TRADICIONAL
- ORGANITZACIÓ DE PETITS MUSEUS:
 - monogràfics
 - de temàtica general
- RESTAURACIÓ DE MONUMENTS
- FOMENT DE L'ÚS DE LA LLENGUA PRÒPIA:
 - recuperació de l'onomàstica i la toponímia
 - en l'oral i en l'escrit
- PROMOCIÓ DEL L'ASSOCIACIONISME
- CREACIÓ D'UN CONSELL ASSESSOR DE CULTURA
- CREACIÓ D'UN SERVEI D'ASSESSORAMENT LINGÜÍSTIC I DE TRADUCCIÓ
- ORGANITZACIÓ DE CONCURSOS ESCOLARS: pintura, dibuix, literaris, cultura tradicional...

PUBLICACIONS

Pilar Alfonso, col·laboradora d'Au!, guanya el Concurs de Contes Alambor

La cincitorrana Pilar Alfonso, col·laboradora de la revista, on escriu moltes de les ressenyes de la secció de Publicacions i que va preparar tot el monogràfic "Els rituals de la vida quotidiana", ha estat la guanyadora del concurs de contes "Alambor", que convoca l'Associació Cultural del mateix nom, que ens envia informació puntual de les nombrosíssimes activitats que duen a terme i que publiquem a la secció "La Bústia", té la seu a Benicarló. És la segona vegada que convoquen aquest premi.

Des d'ací volem felicitar Pilar Alfonso i desitjar-li molts d'èxits. Sabem que la comarca serà l'escenari de la seua novel·la. Ara ens ha promès una secció d'entrevistes. Enhora bona i moltes gràcies per la col·laboració.

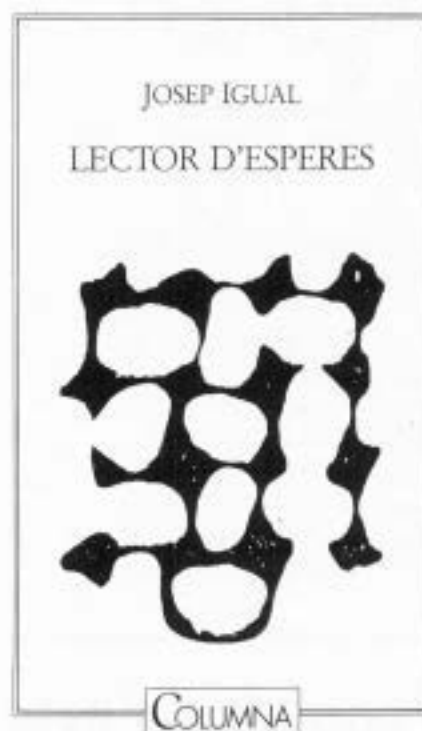
Notícia de dos poetes

Lector d'esperes, Josep Igual.
Ed. Columna. Maig, 1990.

Tria personal, Marc Granell.
Edicions de la Guerra. Novembre, 1990.

Recordo un recital de poesia on van participar Marc Granell i Josep Igual. No recordo els poemes que llegiren. Fa gairebé un any d'això. No he oblidat, però, dues frases d'una conversa posterior. Deia Josep Igual que «un poeta que no haja fet res una mica seriós als 23 anys, pot anar pensant en deixar-ho». Marc Granell m'explicà tot seguit que un escriptor «és un malalt social». Moltes vegades, després d'aquell dia, m'he preguntat què voldrien dir amb allò? Si tenien raó?

¿Ha estat la inquietud sembrada per aquelles paraules la que m'ha portat, mesos després, a la seua poesia? Segurament. I voldria parlar-ne (escriure'n). Tanmateix, de què s'ha de parlar quan es vol parlar breument de poesia? Com?

¿Dels temes?
¿S'ha de dir, per exemple, que la poesia de Marc Granell tracta de l'home i el temps; de pluges i coscos; de cansaments? ¿O que l'espera en Igual apareix acompanyada d'enyors, d'absències i renúncies? Sembla tan pobre dir això. O, ¿hi ha alguna altra manera d'expressar:

«Crepiten fulles de renúncies
pels ossos intermitents del vespre».
(«Esperar-te», J. Igual)

«Faig un esforç
i invente el migdia.
Els teus mugrons rebenten la lluna en
/quatre somnis?»
(«Cul de sac», M. Granell)

De segur que sí. I els crítics doctes i erudits la deuen conèixer. Açò no és (i prou que es nota) cap crítica

erudita, per això el més oportú serà dir, senzillament, que fa uns mesos Columna va publicar el poemari de Josep Igual titulat **Lector d'esperes** i que a **Tria personal** d'Edicions de la guerra, Marc Granell ha seleccionat trenta-cinc poemes dels seus cinc llibres publicats entre 1977 i 1983, i d'altres set escrits entre 1983 i 1989. Dos poemaris dels quals gosaria recomanar: «Cansament», «Probablement», «Esperar-te», «Matinada» i «Benefici de tenebres» del primer i «Vesprada de festa», «Ofici de nit», «Comentari al marge», els tres de NOTÍCIA DE LA TRIBU, «Maternitat», «Cul de sac» i «Raons de desidentitat» del segon.

Pilar Alfonso

ORELLA ESCRIVANA

Una demostració de força

Us vull escriure el que es va gastar l'Ajuntament de Morella en la "Semana de las Fuerzas Armadas"

Cardenal Ram, menjars	636.000
Cardenal Ram, allotjament .	24.274
Hostal Elías, allotjament.....	57.346
S. Amela, 50 pergamins de Fusta.....	87.472
Bar el Rincón, sopar	160.000
J. Pitarch, pintura plaça de bous	73.000
J. Pitarch, esmorzars	2.005
Artesania Herbesina, regals .	22.000
(són 54.473 amb el congrés de llibreters)	
M. Vives, fotos	27.300
Casa Pere Rourera	7.500
M. Boldó, brodar cinta.....	1.200
Hostal el Cid	10.918
Automòbils Altaba	21.200
Desplaçament partit de futbol	50.000
J. Alonso, quadres escuts	216.000
J. Alonso, import escuts	270.000
Hores extraordinàries de la Brigada d'obres	?
	1.666.215

Una contribució al pacifisme! I després es queixaran del que passe al Golf Pèrsic... Deuen ser els diners que s'estalvien de cultura, la seua cultura és la de la guerra.

LA TÈRMICA D'ANDORRA I ELS EMBARASSOS

Diu que a Morella hi ha moltíssimes xiques en estat, els directius de la Tèrmica d'Andorra s'han apressat a assegurar que són els efectes beneficiosos de les seues emanacions. Ja pots dir que tenen mala intenció els que deien tot allò de la desertització, de la mort, etc. Res, superpoblació i vida! L'empresa ha obert un compte corrent per ingressar les aportacions econòmiques en agraïment pels efectes beneficiosos de la Central.

Però encara hi ha malpensats que relacionen la tèrmica amb les nombroses morts de càncer a la comarca. Ja és ben cert que ha de n'hi haver gent per a tot!

DONYA ADELAIDA, ORELLA PARLADORA

La que faltava sentir-me! Ara m'han dit que sóc donya Adelaida, sí, eixa que ix a presentar els "culebrons" de la TVE-1. Les úniques diferències són que ella

enseny la cara (jo sóc molt lletja), ho explique de paraula, i diu qui li ho ha contat: "mi amiga Àfrica, el portero de...., mi amigo el de..." i jo no.

ELS REIS DE MORELLA

Una prova clara que els reis vénen de l'Orient, de lluny, de molt relluny, és que van arrugats com acordions.

DE BARRACA A FOGUERA

Amb açò de la vellesa, hauré d'anar a l'oculista. Però jo juraria que a Morella, el dia de Sant Antoni, vaig vore una foguera i no una barraca. Ningú passave pel mig ni res. No deu ser perquè no hi ha arbres morts per a cremar-los i fer com a molts de pobles de la comarca i com sempre s'havie fet, abans de la ganduleria generalitzada.

LA TÈCNICA DESEMASCARE ELS CONTAMINADORS

FECSA, empresa elèctrica propietària de la Central Tèrmica de Cercs (Bergadà), s'ha gastat 20 milions en poder controlar per ordinador l'àrea de contaminació de les emissions d'eixa central. Esperem que el jutjat de Vinaròs no farà un sil·logisme del tipus:

"Si està comprovat que en tot el món les Centrals Tèrmiques contaminen".

"Si l'ordinador i els medidors marquen contaminació a la comarca dels

Ports i les seues veïnes".

Per tant, la Tèrmica d'Andorra no és responsable de la contaminació.

ELEMENTAL, BENVOLGUT VALENCIANET

A les festes de Nadal van pujar a Morella un xic i una xica de la ciutat de València i es van quedar parats davant de la carnisseria de "Català", i ell es pose a pegar cabotades "ja te deïa jo que a n'este poble n'hi haurie alguno".

Brillant deducció!

ROGATIVA CONTRA LES PLAGUES

Un grup de creients està estudiant la possibilitat de fer una rogativa perquè no ens torne a vindre la plaga econòmica i ideològica de les Forces Armades. Per compte de cantar *aigua de celis* cantaran *consciència de pacis*. Perquè de consciència... ni un gra.

NI LES PELL·LÍCULES PODEN AMAGAR LA CONTAMINACIÓ

A l'estrena de la pel·lícula *Tramuntana* vam poder comprovar que els efectes de la Tèrmica no es poden amagar ni a les pel·lícules que es roden a la comarca. Un ginebre sec els fee companyia en un dels plans. I és que suportar esta contaminació no és pla!

PLOU SOFRE PROU SOFRE

OPINIÓ

Del 500 Aniversari o de la misèria dels pobles

Quan aquest passat mes de novembre els mitjans de comunicació ens van fer recordar a través d'imatges i comentaris la matança de 8 persones a la U.C.A. (Universitat Centro Americana) del Salvador em va vindre a la memòria el viatge que amb altres companys de Morella vaig fer l'estiu del 89 a un país de Llatinoamèrica, el Perú.

Pensava en la dificultat que tenim des d'ací i des d'aquest món –opulent i malgastador– d'entendre aquestes atrocitats, aquests assassinats ordenats pels principals dirigents d'aquell país. Cal viure de prop la misèria –les carències de tot tipus– del poble per entendre com hòmens i dones (jesuïtes, pagesos, metges,...) lluiten, viuen i moren (recordem a la metgessa Begoña García, Romero...) per denunciar i, en el possible, millorar les condicions de vida d'aquella gent.

Tots estem massa acostumats a vore imatges esgarrifadores per la tele, però són sols això, imatges, que perdem entre anuncis invitants a tot tipus de luxe i consumisme. Però la realitat Llatinoamericana i la misèria en que està enfonsat el poble per part dels dirigents i dels països rics és ben diferent a aquestes poques imatges. Cal dir per exemple –i parlo de l'únic país que conec– que Perú, un país riquíssim en mitjans naturals, viu en un percentatge altíssim, es parle d'un 70 % ó 80 %, de les ajudes de Càrites internacional. Cal dir que en una ciutat com Lima, d'uns set milions d'habitants, hi ha barris pobres on la misèria és absoluta i la mort de jóvens de 20 a 30 anys per tuberculosi i malalties respiratòries és diària. Barris sense cap tipus d'higiene i amb totes les carències imaginables que contrasten amb l'opulència d'altres barris tan comparables als millors carrers de ciutats europees.

La misèria, la violència, la mort a les quals estan tan acostumats, es poden trobar a qualsevol carrer o

camí. Davant de tot açò, i no cal seguir ni detallar les misèries d'aquelles persones, jo pensava en el poble del Salvador i m'imaginava allò que vaig vore al Perú. Pensava en gent com Ignacio Illacuria i tants altres que hi ha com ell, que davant d'aquesta realitat s'involucre conscientment en una lluita social, política i religiosa per defensar els més pobres, aquells que ja no tenen res, aquells als quals els drets humans més bàsics –el respecte a la pròpia vida– els són constantment xafats. Gent com el padre Illacuria que parlave que denunciave la situació de misèria i abús per part del govern i l'exèrcit al poble del Salvador, és gent amb la sentència de mort. No és fàcil d'entendre des d'ací si no s'ha viscut un poc aquella realitat, on l'exèrcit acampe per on vol i fa i desfà el que vol amb tota l'impunitat. Vore soldats pel carrer armats i parant a uns i altres és la norma i el més quotidià. Trobar-se patrulles pels camins que detenen carros –els cotxes allí es diuen carros– i camions a punta rifle, i emportar-se gent o quedar-se amb el poc que porten per viure és el que passe tots els dies. L'exèrcit que és l'amo i senyor i que està (com a tot arreu) al servei del poderós, mate i fa desaparèixer i torture a qui vol i quan vol. Em ve ara a la memòria la plaça principal de Lima presa per l'exèrcit (imagineu-vos la plaça de Madrid o Barcelona tota plena de soldats i amb tanquetes) i recordo patrulles de l'exèrcit amunt i avall pels camins de l'altiplà. Allí vore soldats o guàrdies t'esgarrife i ràpidament tires mà de butxaca per comprovar si portes la documentació. Saps que et poden detindre en qualsevol moment. Allí les detencions, les desaparicions, les foses comunes i l'abús del poder militar no són sols comentaris ni imatges que ens ensenyen, sinó que són realitats que vam saber al Perú. I tot aquest tipus d'exèrcit –pensem en el del Salvador– està armat i entrenat pels Estats Units. I tot aquest abús

militar i social està sostingut pels més de dos milions de dòlars diaris que el govern d'USA envia al Salvador.

No és tant d'estranyar que gent com el padre Illacuria i d'altres, arriscant la seua vida, denunciaven tota aquesta situació llatinoamericana i entenguen que la doctrina marxista és una de les eixides que els queden a aquells pobles. Certament aquest tipus de pensament no agrada a l'església vaticana ni a part (sobretot la jerarquia) de l'església –còmoda i amb conflictes morals– espanyola. La realitat és ben diferent i així mentre uns lluiten i parlen i moren per aconseguir els drets més bàsics (el menjar, la vivenda, el respecte...) els altres s'avorreixen i parlen sobre la moralitat i si «pón-telo o pónselo» i mentre fan això s'obliden d'anar al primer aniversari de la mort dels seus germans.

Per altra banda, el govern espanyol segueix ben preocupat preparant la celebració del 500 aniversari del descobriment. Aquest preparament està costant ja molts de milions de pessetes i el pressupost fins al 92 serà de milers de milions.

Jo, després d'estar a un país dels més pobres de llatinoamèrica, el Perú, després de viure durant dos mesos a una de les zones més pobres d'aquell país, l'altiplà dels Andes, després de compartir la vivència missionera –i alerta als malpensats: no vol dir anar a convertir a ningú– de Toni i Sussi, després de parlar (a l'altiplà ningú sap res de l'aniversari) i viure amb aquelles persones, penso que mentre hi hagen països com el Perú o el Salvador, per dir-ne alguns, on es mantinguen situacions amb tanta violència i de carències de tot tipus, pensar i celebrar aquest aniversari és una bufetada més per la gent d'aquells pobles, i a nosaltres ens haurie de fer caure la cara de vergonya.

Jesús Sangüesa Ortí

Carta oberta a tots els que participaran a la propera campanya electoral

Ja s'atansen les eleccions, de nou hem de triar els nostres regidors i parlamentaris autonòmics... De nou ens perseguiran perquè el dia assenyalat de la primavera posem dins del sobre la papereta que ells desitgen, fins i tot pot estar allí el seu nom i puguem eixir elegits. Potser un cop passat aquell dia màgic us recorden la presència d'aquell votant anònim, però ara...

Durant el temps corresponent al seu govern ens trobem amb dos grups que pretenen presentar-se com antagònics: el govern del municipi i l'oposició, i massa vegades veiem com uns desprecien les propostes dels altres o bé com els altres sempre critiquen les accions dels uns, el resum seria que jo faig bé les coses i els altres ho fan tot malament, fins i tot un govern forani ho fa bé o malament segons si el seu signe polític és o no el de cada un de nosaltres.

Senyors, siguem seriosos, no podem dir que la Generalitat i les seues obres són la solució ideal per als nostres problemes i que l'ajuntament només posa problemes a tot això. També en un altre

sentit criticar les obres perquè es fan malament o sense mirar la realitat del poble i la solució és una política populista de fer certes coses poc importants i que donen imatge.

Actuar d'aquesta manera (en un sentit i en un altre) és anar únicament al servei del propi vot i no al servei del poble, si una acció és bona per al poble ho ha de ser per a uns i per als altres, i si hi ha diferències mai es poden solucionar amb el: ací qui mane?, el votem a vore qui guanye, no acceptant cap proposta dels altres o davant no poder fer res el criticar-ho tot a dret i a tort.

Podem constatar un fet curiós, aquella forma d'actuar criticada al poble s'adopta fora i a l'inrevés. Pareix que quan s'arriba a una certa parcel·la de poder, allí els contraris denuncien formes de governar despòtiques, l'exemple és clar: a Morella el PSOE acusa el govern de l'ajuntament del mateix que el PP acusa el govern de l'Estat o de la Generalitat.

Tot això mostra diverses coses:

- No volem ser seriosos en les nostres anàlisis referides als altres

- Pensem que sóc jo qui té la raó

- No volem escoltar el contrari

- No volem atendre mai a raons

De cara al poder polític o als partits, ... ens mostra que aquest món no ens apareix com aigua neta i el que podria ser de servei al poble, acaba sent un servei a les pròpies idees o al propi bé, fent confondre a la gent el bé comú amb el meu bé i en conseqüència la sensació que en el món de la política no se'n pot traure l'aigua clara.

Senyors que participeu d'algun partit o d'algun govern: ni tot el que feu és el millor per al poble ni tot el que fan els que no tenen el teu carnet són coses roïnes. I quan compregueu del tot això sereu bons militants i governants, perquè sabreu escoltar els altres i tindreu més elements per al correcte actuar en bé del poble que heu de servir.

Vinga, a no quedar-nos amb les nostres raons despreciant les altres.

E. BLASCO

Refranys

De Judith Miralles Roca i Lorena Tena Querol, de 5è. curs de Morella

TREBALL

Presentat al IV Concurs "Repleguem el saber del nostre poble".

- Carnestoltes quinze voltes,
Nadal de més en més,
tots els dies farem festes
i els diumenges ademés.

- Qui molt abarque poc aprete.
- El que no treballa en tot l'any, treballa el dia de Cap d'any.
- Llarg de cames i curt d'esquena, fuig faena.
- Les juntes, per les juntes se'n van.
- Bé i de pressa van renyir.
- Molt bé no pot ser.
- El que no menja després de fart, no treballa després de cansat.
- No comences la casa per la teulada.
- A la taula i al llit al primer crit.
- Sastre sense didal, cus poc i mal.
- De mica en mica s'omple la pica.
- Qui no s'arrisca, no pisca.
- Qui de jove no treballa quan es vell dorm a la palla.

- Qui es pensa saber massa, té el cap de carabassa.

- No tingues tanta pressa
que València i Madrid
no es van fer tot en un crit,
França i Lombardia
no es van fer tot en un dia.

- Un ull al gat i un altre al plat

DINERS

- Els diners al costat i la família a l'altre.

ALTRES TEMES

- No te m'enrignes del meu dol,
que quan el meu serà vell
el teu serà nou.
- Estàs més sec que unes estimalles.
- Estàs més blanc que un porro.
- Més val caure en gràcia que se graciós.
- Al febrer ja ix l'herba pel rasser.
- A Santa Lúcia,
pas de pusa,
a Nadal,
pas de pardal,
als Reis,

bèstia el que no ho coneix.

a Sant Antoni,
pas de dimoni
i a Santa Maria
hora i mitja creix el dia.

- Si no vols pols, no vaigues a l'era.
- El dia de Nadal, cada bèstia al seu corral.

- Qui mal pensa, mal fa.

- El que guarde quan té, menja quan vol.

- El que guarde quan té, no menja mai.

- Mes no passe Marquet, Peret i Creueta no et lleves els piücs ni la jaqueta

- A Sant Blai la cigüenya voràs i si no la veus, neu tindràs.

- Di-me en qui vas i te diré qui eres.

- Si la Candelera se'n riu és que ve l'estiu.

- Si trone al febrer apuntala el graner.

- Si trone al març amaneix la barcella i el cabàs.

- Les aigües per Sant Joan lleven vi i no donen pa.

- A la fam rastoll i a la sed bon toll.
- Les coses clares i el xocolate espès.
- L'all coent a l'aduent.
- Si no poses la panxa en perill, no pots reventar de fart.
- Per cada rogle de lluna de cent ne plou una i per rogle de sol de cada cent ne plouen noranta-nou.
- El que cante a la taula i al llit no té el coneixement complit.
- Trons en març, pesta, guerra o fam.
- Lluna vella apunta a Cantavella i lluna nova a Vallibona.
- Sant Blai gloriós que mos deixi la gola i se'n porte la tos.
- Abril i aguacil no n'hi ha cap de bo.
- En pa i vi es fa més curt el camí.
- Pel Gener no sigue matiner.
- Sol matar més el febrer que el carnisser.
- Març, marçador, que de nit fa fred i de dia calor.
- Març, marçot, mata a la vella i al jove si pot.
- D'abril un de bo entre mil.
- Abril ploraner, maig rialler.
- Maig calent i plujós, fan l'any ric i abundós.
- El sol de juny estalvia llum.

- El juliol l'amic del sol.
- Per la mare de Déu d'Agost, a les set ja és fosc.
- Pel setembre, vi per vendre.
- Si a l'octubre plou, el rovelló es mou.
- Si al novembre trona, la collita serà bona. Pel desembre, tremola el vent i l'home més valent.
- Cel a borreguets aigua a canterets.
- Quan la merita vola per l'horta, encén el foc i tanca la porta.
- Per Tots Sants, les llibres corren pels camps.
- La gavina, el temps que farà endevina.
- Per l'abril, blat espigat; pel maig, granat; pel juny, segat; pel juliol, trillat; per l'agost, molt i pastat.
- A Nadal, capa no em cal, i d'allí enllà, fred ja no en farà.
- Per Nadal fred com cal.
- Ulls blaus i cara petita, fan la cara bonica.
- Els badalls van de boqueta en boqueta com els ocells de branqueta en branqueta.
- Costipat suat, costipat curat.
- Pel sol, sense, ni quan fa calor, ni quan fa fred.
- L'aigua de menta, tot mal renta.

- Si la tos et dona neguit, eucaliptus ben bullit.
- Quan pica cura, i quan fa mal, madura.
- Si aixeques massa el porró, potser aniràs de cantó.
- Qui es posa a jugar, tant pot perdre com guanyar.
- Molt d'arròs, fa mal al cos.
- Alimenta tant la mel d'abelles com la llet d'ovelles.
- En pot petit hi ha bona confitura.
- El meló al matí és or, al migdia plata i a la nit mata.
- Qui té fam, somnia en rotllos.
- Qui no plora no mama.
- Qui té padrins, el bategen.
- El vi pel color, el pa per l'olor i tot pel sabor.
- Aire, sol, all i llimona, poca feina al metge dona.
- Si vols estar ben servit, fes-te tu mateix el llit.
- Dos gats i una rata, no faltarà serenata.
- Gent jove, pa blanet.
- D'un porc, per més que faràs, més de quatre pernills no en treuràs.
- Si el bou vols engreixar, de mig febrer a març l'has de pasturar.
- Animal que vola, a la cassola.

Refransys

Dulce Mª López Guimerà, Salomé Miralles Pitarch, Delia Mestre Querol, Rosanna Tena Puig

TREBALL

- L'esquena trencada per treballar i tiesa per festejar.
- A Sant Tomàs agafa el porc del nas, i si no l'has agafat, ja no l'agafaràs.
- El dia nublós, enganye al pereós.
- Ovella que bele, perd el bocí.
- El que busque sempre trobe.
- Qui no treballa en tot l'any, treballa el dia de Cap d'Any.

DINERS

- Més val pardal en mà, que cent volant.
- Trons al març, prepara la barsella i el cabàs.
- Que no passe Peret, Marquet i Creveta, no te llevés els piücs ni la jaqueta.
- A Santa Maria hora i mitja creix el dia.

- El primer no fa dia, el segon Santa Maria, el tercer Sant Bali, el quart no res, i el quint Santa Àgueda.
- Aigua corrent no mata a la gent, aigua parada, alguna vegada.
- Tots Sants el primer, Sant Andreu el rader, i de Nadal a Sant Andreu tres setmanes i dies tres.
- El que pode la vinya al gener i febrer/ bon vinyer/ al març/ un vinyeràs/ i a l'abril/ un vinyer molt roïn.
- A Santa Llúcia pas de puça.
- A Nadal pas de pardal.
- A Sant Antoni pas de dimoni.
- Per la Candelera hora i mitja creix el dia.

- L'hora que fa a Sant Marc, fins Sant Joan.
- A Sant Blai la cigüeira voràs.
- A Santa Àgueda planta l'alfàbrega.
- A l'Ascensió cireretes a muntó.
- Febrer ventós, març plujós.
- Al febrer, cada ovella amb el seu corder.
- Al febrer, creix l'herba pel raser.
- A finals de maig, a segar me'n vaig.
- Si trone al febrer, apuntala el graner.
- Les nevades a Sant Andreu, tot l'hivern van entre peus.
- El bordó a la serra, el dia a en tarra.
- Quan octubre està finit, mort la mosca i el mosquit.
- Qui en desembre ha de festejar, vora el foc s'ha de ficar.

- Al Setembre,
qui triga blat,
que el sembre.
- En setembre, tapa't el ventre.
- Si plou el primer de juny, el mal temps
és lluny.
- Al febrer creix l'herba al raser.
- Si la Candelera riu,
entorna-te'n al niu,
si la Candelera plora,
l'hivern és fora.
Tant si riu com si plora,
tres mesos de mal hora.
- Març, marçot
cada ovella el seu corderot
i el pastor en un garrot.
- Carnestoltes quinze voltes,
Nadal de més a més,
tots els dies foren festes,
i la Quaresma mai vingués.
- En juliol ni dones ni caragols.
- Dels porrats de gener, Sant Antoni és
el primer.
- Al setembre, el mal temps és de tembre.
- La tardor, porta tristor.
- Desembre nevat, bon any per al blat.
- A Sant Martí mata el porc i enceta el vi.
- Si a l'octubre plou, el rovelló es mou.
- Si al novembre trona, la collita serà
bona.
- Març ventós i abril plujós.
- A l'abril aigües mil.
- Pel juny cada gota com un puny.
- Pel juliol pega qui vol.
- Pel maig cada dia un raig.
- Pluja de Sant Llorenç, sempre arriba a
temps.
- Si vols agafar gana, menja mangrana.
- Ous sense sal, no fan ni bé ni mal.
- El dinar reposat i el sopar passejat.
- L'aigua corrent fa viure a la gent.
- En febrer neu o mal temps.
- Per setembre, ni per vendre.
- Al setembre qui tinga blat que sembre.
- A Tots Sants moquita i bufams.
- Per Sant Eugeni castanyes al foc.
- L'humor en la llar i les ovelles al
corral.
- Per Sant Martí l'hivern ve de camí.
- Per Sant Andreu aigua o neu.
- Per Sant Andreu, dia de sol, vespra de
neu.
- A Nadal cada bèstia al seu corral.
- Si el diumenge plou, el dilluns fa sol.
- El mes de març va a matar a son pare
de fred i a sa mare de calor.
- Pluja d'hivern, dia d'infern.
- Si al gener la gavina va per l'horta, fes
foc i tanca la porta.
- Aigües de gener ompli botes i graners
i la pica de l'oli també.
- Febrer de cap o cua l'ha de fer.
- Quan trona per febrer, tremola el
vinyater.
- En el llit tot l'any és primavera.
- Trons en març és jornalàs.
- A l'abril cada gota val per mil.
- Si vols menjar pèsols en segar, al mes
d'abril els has de sembrar.
- Pel setembre vi per vendre.
- A Santa Llúcia el dia creix un pas de
puça.
- De novembre enllà, agafa la manta i no
la deixes estar.
- El fred d'octubre mata l'oruga.
- A Sant Francesc pren el reclam i ves,
i si tords no agafes, no tornes més.

**CAJA RURAL PROVINCIAL
DE CASTELLÓN**

Su caja fuerte

ECOLOGIA

El grup ecologista de Vilafranca representa l'acció popular

En la querella criminal contra ENDESA per delictes ecològics

Durant el mes de novembre s'han succeït les compareixences al jutjat de Vinaròs de directius i consellers d'Endesa per declarar en les diligències prèvies en la querella criminal per presumpte delictes ecològics. En estes declaracions, a les quals han hagut d'assistir tots els dirigents d'Endesa no han mancat tota classe d'evasives, ironies i faltes de memòria tant per part dels capítols de la potent firma de l'INI com dels seus consellers més avantatjats. En les seues explicacions van tornar a insistir que les instal·lacions d'Andorra estan dotades amb les adequades mesures correctores i que fins al moment no s'ha pogut demostrar que la Central Tèrmica sigue la causant de la situació holocaustica creada en més de cent mil hectàrees de la nostra terra. Però darrere estes paraules protegides per l'ampla capa de l'Administració s'amague la política dels informes tècnics que Endesa ha sabut impulsar, guanyant temps a la justícia que ara tímidament reaccione.

Com es recordarà la querella criminal va ser interposada pel ministeri fiscal i a ella s'han adherit un total de 21 municipis,

Nosaltres, els que formem el col·lectiu ecologista d'un poble, amenaçat també per la contaminació, hem lluitat perquè la consciència popular despertare; hem treballat per informar de les conseqüències d'esta contaminació i del necessari rebuig que per la nostra part haurie de produir-se.

No anem a qüestionar el nostre èxit en esta empresa, perquè encara que la consciència és de clar rebuig en tots els pobles que formen esta comarca, no s'ha mostrat activa ni popular, exceptuant la manifestació del 8 de març de 1987 a Castelló.

Ara el nostre grup s'ha vist en l'obligació de recolzar l'única esperança que ens resta, la querella criminal.

Arran d'una proposta perquè ens integràrem en la querella presentada pels ajuntaments dels pobles afectats, vam reflexionar sobre esta possibilitat i vam decidir presentar-nos per separat com acusació particular. El nostre motiu ha estat la desconfiança en els polítics, que encara que en este cas s'han mostrat al nostre favor, dubtem de la seua política

medi-ambiental, perquè prevalen sobre esta els interessos del partit o dels vots a aconseguir. No és la nostra intenció rivalitzar amb la resta de les parts acusadores, ans el contrari, recolzar la querella per aconseguir una major força que puga almenys inquietar els polítics de l'explotació irracional d'Endesa.

Per això proposem a totes les associacions i gent en general, que s'unisquen a la nostra iniciativa, puix este ha estat l'ideal que ens ha mogut en presentar-nos en la querella.

Fins al moment, diverses associacions ecologistes com Acció ecologista AGRÓ (València), Otus-Ateneo (Terol), Colla Ecologista de Castelló, etc. s'han unit a esta proposta. Però nosaltres esperem i confiem que altres associacions de la nostra comarca s'animen per aconseguir la tan necessària unió que per a esta lluita és imprescindible. No hem de caure en el perillós conformisme, hem d'actuar junts, puix ben sabut és que la unió fa la força.

Oscar Tena

Grup Ecologista de Vilafranca

RECOLZAMENT A LA QUERELLA CRIMINAL CONTRA ENDESA, PRESENTADA PEL GRUP ECOLOGISTA DE VILAFRANCA REPRESENTANT L'ACCIÓ POPULAR

En _____ Carrer _____

Codi postal _____ Població _____

Vol contribuir econòmicament en la querella

Vol ser també soci del Grup Ecologista de Vilafranca.

Ingresseu els diners al nostre compte:

L/A n° 014/26489/37 CAJA RURAL CREDICOP

c/ Major 12150 Vilafranca

I envieu-nos aquesta butlleta a:

GRUP ECOLOGISTA DE VILAFRANCA Apt. Correus n° 20 12150 Vilafranca

La majoria de les coses de les quals ja quasi ni se'n recorde *uno* perquè les ha sentides contar a pares o *agüelos*, ja quedaran el *lo* que diem: "El panteón del olvido". I ningú recordarà mai que allò va ser a Morella en una època determinada.

Perquè, com a mínim, en quede un poquetet de record d'algunes, anem referint estes coses que, per elles mateixes, no tenen cap importància.

Ara *mos* detindrem un poc en com es divertie la gent al final del segle passat i a principis del present, perquè de jòvens, n'hi ha hagut sempre, i ganes de divertir-se també, gràcies a Déu.

Resulte que "entonces" tots els dies del món (parlo dels anys 20 i 30) s'eixie a *lo* que diem pegar el passeget. No ere com ara que se tenen diners i s'entre a un bar o algun lloc a prendre "algo", ere simplement pegar el passeget. I el passeget, a l'hivern, ere sempre per la Plaça. Tot *lo* més fins a Sant Miquel. Però ere sempre per la Plaça. A l'estiu s'anave també molt per l'*Alamera*.

I tots els jòvens a eixes hores feen el mateix compte:

– És l'hora del passeget.

A trobar-*mos* amb els amics i les amigues a pegar la volteta. Se solie passejar per un dels cobertissos. Sempre pel mateix. L'altre dien que ere més gelat. Però no sé si ere més gelat o és que, com *mos* trobàvem tantíssima gent en tan poquet tros, d'uns a altres *mos* féem calor.

Ere pel porxe a on està el Banc Central. Des d'allí fins a la reixa de davant del Parador, pujant pel cantó dels pilars i baixant pel pany de les cases, sempre conservant la dreta, tot de quadrilletes i a grupets. Si algú es parave, ja havies d'eixir per fora. A l'estiu també es passejave pel mig de la Plaça.

Fere el temps que fere i encara que hi haguere neu per fora, anàvem a passejar pel porxe, perquè és que teníem tan poquetes diversions que si perdies el passeget de les set de la tarde (amb l'excusa d'anar a comprar alguna cosa) o el del diumenge, ja havies perdut la reunió amb els amics.

Aixina és que això se tenie com a cosa ja de llei, d'eixir per damunt de tot. Ere molt poqueta cosa, veritat? Però com no teníem altre...

També hi havie costum de reunir-se en algun lloc. Per això mateixa hi havie un bon grup de xics que es reunien als locals del "Club Deportivo Unión Morellana", que s'havie fundat amb finalitat esportiva. Tenien un café, una espècie de cafeteria molt senzilla. I allí es reunien els que eren socis del Club. Els que no ho eren, es reunien a on s'havien reunit sempre. Des de menuts, abans d'entrar al Col·legi es trobaven al Placet, i després continuaven reunint-se al Placet abans de l'hora d'entrar a treballar. Allí es planejaven les coses que podien fer per a divertir-se i hi havie coses que tenien prou poca substància i altres que en tenien més. Algunes servien per divertir tot el poble.

Perres n'hi havie poques. El diumenge *mos* donaven un poquetet i ere tan repoquet que si anaves al cine ja no n'hi havie per a més. Com hi havie poca perra, calie enginyar-se-les per a passar-ho bé.

Alguna volta hai sentit comentar que en aquella època hi havie mol d'estalvi i respecte d'açò jo sé una anècdota que em va fer molta gràcia des de menuda.

Hi havie un matrimoni amb dos filles. La major ja ajudave sa mare a fer canons i el pare teixie. Els venie molt just. Justet del tot. Quan anaven a tornar la tela a casa del cabalista ja devien tot *lo* que podien guanyar amb la roba perquè havien anat a comprar tot el temps al "fiote".

Mira per a on, la cunyada d'esta dona, la germana de l'home, li va assoltar un dia:

–Xica, és que tu no te saps administrar bé.

Van discutir i es van enfadar d'allò més. La dona pensave:

– Mira que dir-me que no me sé administrar bé...

La cunyada, no contenta amb això, va anar a dir-li-ho al germà. I li fa:

–Mira, si la teua dona tinguere un poquet de picardia, quan torneu la tela se quedarie dos perretes cada vegada i al final de l'any ja farie quatre o sis perretes. Ja serie alguna cosa.

L'home:

– Pos xe, té raó.

I va anar a dir-li-ho a la seua dona:

– Saps lo que m'ha dit mon germana? Que si tu et guardares dos perres cada vegada que tornem una tela, al final de l'any tindriem un raconet.

L'altra es va posar com un Miura.

–Però home! D'a on m'hai de traure jo les dos perres per a guardar si quan torno la tela ja en dec més de set? Com tinc de guardar-ne dos...?

La cosa anave molt justeta, com se comprén. La fam a gorrades. Més fam que música. I música, mira que n'hi havie, perquè tot el món sabie tocar guitarres i de tot.

Bé, en estes circumstàncies va hi haver un grup de jòvens que es van proposar fer alguna cosa per a divertir el poble, al mateix temps que ells es divertien. Això ere quan estaven els militars ací a Morella. Amb motiu d'això, aprofito per a dir que algun poble de pel, ara diem, Baix Maestrat i la Plana dien que a Morella se parlave molt bé el castellà, perquè hi havie hagut tropa sempre. Que ells el parlaven pitjor, perquè no havien tingut tropa. Aixina que a nosatros *mos* ensenyave el castellà la tropa...

Bé, tornant al fil. Va hi haver un capità que ere molt aficionat al teatre i que, a més, sabie molta música. I cavil.lant, cavil.lant, va pensar:

– Ací es podrie fer "algo" bonico.

Va consultar amb alguns jòvens com ell, alguns ja casats (entre ells mon pare) i van dir:

– Podriem fer una societat d'artistes.

Com estave tant de moda la sarsuela... Van pensar:

– Reclutant bones veus podriem fer un grup artístic bo.

El capità Jordà no ho va deixar perdre. Se'n va anar ell mateix a parlar a més xics i prompte va tindre la gent per al cor.

Després va buscar les veus aixina més agradables o més bones i aquells ja eren els "divos". Mon pare cantave de tenor i tenie molt bona veu. Sempre fee el protagonista pequè ere el que cantave millor.

Van fer sarsueles molt "remajes".

De xiques, van buscar les que podien anar a assajar totes les nits. Les que no s'havien d'alçar de matinet, a les cinc, per anar a treballar a la fàbrica. I van reunir un bon grup de xiques, moltes d'elles havien eixit a estudiar o, si més no, a formar-se un poc fora de Morella en col·legis i havien després solfa. Perquè "entonces" ere quasi una cosa necessària saber tocar un poc el piano i saber solfa.

que els havien d'obrir camí davant, perquè hi havia una nevada de les més grosses.

Sempre comentaven. Xe, allò sí que va ser gran allò. Allò, aquella nit de la nevada, quan assajaven aquella sarsuela. Encara es comentava la sarsuela que estaven assajant i tot la nit de la nevada grossa.

Ere un entreteniment per a ells, no hi ha dubte, ells s'ho passaven estupendament, allí tots, assajant, cantant discutint, com passe sempre en estes coses. Però la gent estava esperant, cada quinze dies... Allò ere un entreteniment per a tot el poble. Estaven tots satisfets i contents d'haver acudit a allò que feen. I, encara que no ho paregue, ere molt cultural. No ere anar -com es fa ara- simplement a cantar una lletra que, poc més o menys, no diu res, o repetir sempre les dos frases mentre sone un acompanyament estrident; segurament molt de moda, però amb molt poca melodia.

Sempre hai sentit dir que Morella tenie molt bon gust per a les funcions de teatre, segurament perquè hi havia costum que vingueren sovint companyies bones.

Les companyies que actuaven per les capitals de províncies, a l'estiu no tenien gent perquè, qui tenie una caseta o mitjans d'anar-se'n a algun lloc se n'anava i de les capitals grans se fugie bastant. No ere com ara, perquè no tenien els vehicles que tenim actualment. Però la gent fugie un poc. A més els teatres tampoc tenien aire condicionat ni res d'això. Totes estes coses feen que les Companyies, durant els mesos d'estiu, es dedicaren a voltar pels pobles fent representacions (bolos en diriem ara).

A Morella venien estes companyies, se solien estar vuit o deu dies i cada dia feen funció. No va hi haver cap volta que s'haguere de suspendre una funció per falta de públic. Sempre n'hi havia. Totes les nits tenien gent. I hi havia companyies molt bones. Recordo una vegada que en van vindre una que ere la de Carmen Diaz que actuava a València i a l'estiu va vindre a actuar ací i va estar vuit dies. Una altra que es die "la Iberia" que després de la funció fee "mosaic Iberia" i eixien unes xiques ballant, aixina com si foren números de revista. Ere molt entretingut i acudie moltíssima gent.

En aquella època no miraven ni si censura ni res de tot això. Les obres eren totes molt boniques, regularment més còmiques que altra cosa.

Després de les actuacions de la Còmico-Lírica va hi haver una temporada que ningú va fer res. Però, al cap d'un temps, se van tornar a animar un grup de jóvens i van formar també un grup artístic i van fer unes quantes obres i, segons dien, treballaven tots molt bé. Jo a penes vaig arribar a conèixer una de les que van fer ells, perquè eixie un amiguuet meu i tenia que anar a vore lo que die. Total que ere:

- "Abuelito ahí hay pan".

Ere lo únic que die el menut. Però, com sempre parlave en valencià, mos fee riure perquè per més que el corregien no hi havia manera d'eixir-ne i encara el dia de la funció va dir:

- "Abuelito ahí nya pan".

Bé, ésta és l'única que recordo.

Però els que treballaven en este grup, José Pascual, Práxedes Querol, Paco Ortí, etc... treballaven molt bé. La manera de representar ere més aparatosa, si se vol, que ara, però treballaven molt bé i tenien la dicció molt bona.

Fa poquet una senyora me va dir:

- És que ara parlen millor el castellà. Quan feen aquelles funcions de teatre no sabien lo que dien.

Li vaig haver de dir:

- Escolta, la que no sabries el que diem eres tu, que no ho entendries, però els que parlàvem el castellà i el parlàvem bé, sabíem molt bé el que diem i li donàvem a la frase l'entonació que fee falta.

Després d'este grup en va eixir un altre que va fer alguna sarsuela. Una d'elles la va dirigir un metge que estave ací, que tenie molt bon gust per a la música. La sarsuela se die "Amor Ciego". Va tindre molt d'èxit. Encara hi ha fotografies, també, de tots els xics i xiques que va eixir. Van fer una o dos obres.

Lo de sempre. Resulte que la nit de la funció, quan ja s'ha vist l'escenari muntat, una bona decoració, tot ben arreglat i tots ben guarnits, a tots fa goig:

- Xe, jo també eixiré. A l'altra compteu-me. Jo també vindré, compteu amb mi.

Però comptes amb ells i comptes amb els dits, perquè quan va a dir-li:

- Comencem a assajar.

- I, quan la fareu la funció?

- Dins d'un mes.

- Dins d'un mes? I totes les nits a assajar? Fui, fui. A mi, no, no, no... No estic disposat a tot això.

Perquè volie anar a passeig amb la nóvia, perquè volie eixir, per lo que fore. Però sempre es quedaven en quadre.

No obstant, va hi haver un gran grup de xics que, a un teatre xicotet del Col·legi, van conservar esta cosa de fer seguit, seguit, representacions durant tot l'hivern.

En festes assenyalades, feen funcions de teatre. Eren tots xics. Clar, al teatre dels Escopalis no podien entrar xiques. I van conservar l'esperit, fent funcions ben boniques, treballant-les molt bé, assajant tots els dies, cosa que els venie molt bé perquè ere la manera d'eixir de casa. Eixien totes les nits a assajar, s'estaven assajant i gelant-se de fred també. El dia de reis mos feen tot de disbarats de molt poca substància, però eixies molt satisfeta d'haver rigut un "ratet", de les ocurrencies que tenien.

Temps després, vam fer un grup artístic, en varies ocasions, i eixiem fent obres boniques, ben presentades, ben assajades i ho feem prou bé. Però sempre ere a condició que l'obra fore a benefici d'alguna cosa. Per exemple, quan començave el moviment de festes, per als fondos del gremi de la joventut. Eixien els de la Junta o altres jóvens i es fee per al gremi, per a fer la festa més solemne. Quan els anys 30, en plena República, amb declaració de laïcitat no podien eixir provessos pel carrer, els ajuntaments no podien subvencionar actes religiosos, este grup de xics es van encarregar de fer funcions per a tirar les celebracions per avant, per a pagar la música, per a pagar els que portaven les peanyes i tot això. A tot açò, del benefici de les funcions ara no en tindriem ni per a dir bon dia. Però per a aquell temps sí que donave sí, per a fer les festes estes. Altres vegades es van fer obres a benefici de l'orgue, de Vallivana, etc... Sempre feem les funcions per a obres benèfiques. I, clar, la gent veent este esforç, ajudave.

Recordo que, quan eren empresaris del teatre els de la Penya Canyonot, mos van deixar dos vegades el teatre debades, sense cobrar-mos els drets de teatre. Fins i tot mos van pagar la llum. Una de les representacions que vam fer, a benefici de Vallivana, va ser "En mi casa mando yo".

I, aixina, vam anar fent coses, que si no han donat una gran prosperitat al poble, sí que li van donar un poquet de vida. Als qui treballàvem mos servie per a adquirir l'hàbit de parlar davant del públic. Sempre vam procurar que les obres, encara que foren molt còmiques,

foren netes. Si tenien un doble sentit o una segona intenció, es diguere d'una manera tan fina que esta ironia l'agarraren uns sí, d'altres no, però sempre eren obres molt boniques. Regularment còmiques. Lo dramàtic no *mos* anave tant. En vam fer també alguna i va eixir bé, però *mos* anave millor lo còmic. Féem riure la gent i *mos* ho passàvem molt bé.

En plena guerra vam fer també unes funcions. Una a benefici de Fronts i Hospitals i l'altra per a l'Auxili Social. Tot eren representacions musicals. Eixien xiquets cantant i representant cors de sarsuela. Es va traure prou diners.

Quan, recent acabada la guerra del 36, va hi haver dos "tercios" ací a Morella, el del Camino i l'altre (me pareix que el San Ignacio) vam fer també una funció a benefici d'"algo" de l'Església o de Vallivana. La funció se die "Soltero i solo en la vida". La gent va començar a traure entrades i traure entrades. Total, que l'alcalde va donar l'ordre que es tancare la taquilla i no es venguere ni una entrada més perquè havien venut més entrades de les que cabien i tenien temor que passare "algo" al teatre. Davant d'això, *mos* van fer prometre que dins de vuit dies, el diumenge següent, tornaríem a repetir-la. I baix esta promesa se van quedar tots els ànims més tranquils, perquè tots volien entrar i als vuit dies la vam tornar a repetir. Això vol dir que d'aquella obra vam tenir doble guany, perquè es va omplir el teatre les dos voltes i vam fer una gentada.

Esta obra la va dirigir un tinent del "tercio". I aquell home s'atene tan bé, tan bé al llibret, que no dixave dir cap "gazapo", ni girar-se d'espatlles al públic. Ere una cosa... que xiquet, xiquet. Li vam prendre molta mania. El dia de l'assaig general es va encabotar que havíem d'anar amb els vestits i tot i que no érem amants de fer-ho això, perquè si ho féem aquell dia aixina, estàvem pendants de moltes coses i no *mos* eixie bé.

Entre unes coses i altres vam fer un assaig general que va resultar catastròfic. El director havie portat uns companys seus per a que ho vegeren. A l'apuntador, que ere el secretari de l'Ajuntament, no li va xocar tampoc que *mos* portare aquell dia els oficials companys a vore l'assaig general. I quan li pareixie tancave el llibret, i *mos* die qualsevol tonteria que *mos* fee riure i, naturalment, el director s'enfadave. Pobre home! Aquella nit va eixir acovardat del tot. Els va dir als companys:

- "No digáis a nadie lo que hacen estos porque mañana estaremos en cuadro".

I al dia següent no en volie saber res de nosatros. La veritat és que no acceptàvem de bon grat que un, sense més ni més, te vulguere dirigir. Mentre te corregire i tenies noció que lo que havies fet no ho havies fet molt bé, tira per avant. Però si no, no hi havie manera que *mos* dirigire ningú.

Tot això donave una diversió a la joventut. Al mateix temps *mos* formave un poc, diguem-li, literàriament. Perdíem també un poc la temor d'eixir davant del públic. I, sobretot, lo que més valie ere la convivència. Perquè, igual, xics i xiques que pel poble no *mos* havíem parlat o tant a penes *mos* miràvem, allí estàvem totes les nits junts, xarrant i *mos* féem amics. Val a dir, que ací hi havie una gran distinció de classes. Els que en dien senyorets i els treballadors, perquè la vida de Morella eren les fàbriques. I una xica, en poder treballar, la traíen d'escola o de costura de les monges i, de seguida, als telers. Clar, esta xica després es fee unes altres amigues i se separave. Si entrave al grup teatral, entrave com tots i ere una de tants. D'ací han vingut molt bones amistats de Morella.

També es preparaven funcionetes i representacions amb els xiquets de la catequesi. Sempre se fee ple, però sabeu per què, perquè si eixie el xiquet, encara que la funció no valguere res i el xiquet no fere cap cosa de l'altre món, els agüelos, tios, pares, germanets... omplien. I clar, allò també donave... i per a l'Església hi va haver molts beneficis aixina. Això ho preparàvem les xiques d'Acció Catòlica i *mos* ajudave algun xic.

De totes formes, com lo de la Cómico-lírica, tan ben organitzat i tan bé no hi va haver res. Però ere, segurament, per esta cosa que tenim de voler ser tots iguals. Això fee que moltes vegades no l'agradare gens que un amic te corregire o vulguere fer de director sense que ningú l'haguere escollit. Et sabien mal i et sublevaves. Ara, quan aquells de la Cómico-lírica, com el capità Jordà ere el que ho va muntar i el que ho dirigie, tot el món l'acatave.

Encara em queden més contalles.

L'any 1934, any de Festes, estave la política molt enconada. Es va constituir el Gremi de la Joventut. Allí havie de participar tota la joventut morellana. Se va constituir una Junta, que va convidar a participar tots els jóvens de Morella i va invitar el Club Deportivo Unión Morellana (entitat teòricament constituïda per jóvens) i de tendència

política d'esquerra. El Club Deportivo tenie l'arrendament del Teatre Principal, i fee funcions de cine i de ball. Tenien les butaques i els "palcos" abonats d'una manera fixa.

A l'entrar el Club Deportivo a formar part del Gremi de Joventut, es va posar com a condició la cessió del teatre al Gremi per a traure diners de les representacions que es feren.

El Gremi de Joventut per al dia de la festa va contratar l'Orfeó Montsià d'Ulldecona per a fer un concert de cant coral i dos sarsueles. Les sarsueles estaven programades per a la vespra i per al dia de la festa. Va sorgir una gran desavinença, perquè el Club volie mantindre l'abonament dels seus socis habituals i el Gremi volie la taquilla lliure. Després de molt discutir es va arribar a l'acord que totes les entrades estaren a la venda a taquilla, i a disposició del primer que es presentare. Un dels membres de la Junta del gremi va tindre la paciència d'estar-se davant de la taquilla tres hores abans d'obrir, mentre l'Orfeó actuave a la plaça de bous fent un concert de música coral. Quan van obrir la taquilla, pràcticament es va emportar tot l'aforament de la sala.

Els abonats en vore que no els havien guardat les entrades van armar el gran *sarabastall*. Al final, la cosa no passar a majors i van quedar tots amics.

Els últims temps s'han fet una sèrie d'intents de grups per a fer teatre, però lamentablement no n'ha collat cap. I és una verdadera llàstima perquè, com hai anat comentant, això serie una cosa bona en benefici de tots. Per un altre cantó no caldrie patir per l'assistència, perquè a Morella hi ha molta afició pel teatre.

Drogueria

Pintures
Garcia

Articles per a Belles Arts

C/ Zaporta, 15 - Tel. 16 08 73
MORELLA

*Us desitgem el millor
Estem al vostre servei!*

CAFETERIA

Rourera

Tel. 964 / 16 03 08
MORELLA

Salude tota la Comarca dels Ports i us ofereix:

- **Marisqueria:** Peixos i mariscs de Sant Carles de la Ràpita
- **Fregiduria:** Peixos del Mediterrani de totes classes
- **Sidreria:** Sidra Pomar de barril
- **Mesón:** Tota classe d'especialitats d'embotits i pernils de Guisielo - Aragó i Morella

Director-Executiu-Propietari: **Pere Adell**

El millor de ROURERA: La seua clientela

P

ANU